

RASA SPERSKIENĖ

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Atkurto Lietuvos kariuomenės istorijos atspindžiai Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekos dokumentuose¹

Anotacija. Straipsnyje aprašomas ir nagrinėjamas atkurto Lietuvos kariuomenės istorijos dokumentinis paveldas, saugomas LMA Vrublevskių bibliotekos Rankraščių ir Retų spaudinių skyriuose, aptariamas jo panaudojimas moksliniuose tyrimuose bei dokumentų publikacijose.

Esminiai žodžiai: nepriklausomybės kovos; taikos metai; kariuomenės rūšys ir ginkluotė; okupacijų laikotarpis.

Įvadas. Straipsnio tyrimo šaltiniai – atkurto Lietuvos kariuomenės istorijos dokumentai, ikonografija, saugoma LMA Vrublevskių bibliotekos Rankraščių ir Retų spaudinių skyriuose, moksliniai tyrimai ir dokumentų publikacijos. Šio straipsnio tikslas – aprašyti ir išnagrinėti minėtus dokumentus, atskleisti jų naudojimą moksliniams tyrimams bei dokumentų publikacijoms. Tyrimas atliktas taikant istorinį-aprašomąjį metodą bei kritinę šaltinių ir literatūros analizę.

Aprašyta ir išnagrinėta tik maža dalis Bibliotekoje saugomų atkurto Lietuvos kariuomenės dokumentų, savanorių prisiminimų, jų fotografijų, tarpukariu išleistų atvirukų, įvairių žinybų leistos karinės literatūros. Beveik neatsižvelgta į tiriamojo laikotarpio kariškių periodiką. Ypatingas dėmesys skirtas Bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomiems Petro Rusecko fondo (F193) nepublikuotiems savanorių prisiminimams bei ikonografijai, visuomenei mažai žinomai akademiko Povilo Brazdžiūno fondo (F297) Lietuvos kariuomenės, aviacijos istorijos fotografijų kolekcijai, Eltos archyve (F222) esantiems 1941–1944 m. dokumentams. Be to, į šio tyrimo lauką dar pateko pavieniai Bibliotekos dokumentai, ikonografija ir kt.

Atskleidžiant svarbiausius atkurto Lietuvos kariuomenės šimtametės istorijos bruožus, pasinaudota apibendrinamo pobūdžio tyrėjų darbais. Tai istorikų Mindaugo Bloznelio [123], Vidmanto Jankausko [131; 132], Vytauto Leščiaus [144], Gintauto Surgailio [163], Jono Vaičenonio [165] tyrimai, kolektyvinėse monografijose publikuoti Arūno Bubnio [120, 241–245], G. Surgailio [155], Vytauto Tininio [146, 517–530], J. Vaičenonio [122, 587–610] straipsniai, biografiniai žinybai [140; 141; 142; 143; 148; 149; 150; 151; 152; 153; 154]. Dalis

¹ 2018 m. lapkričio 6–30 d. LMA Vrublevskių bibliotekoje veikė paroda „Lietuvos kariuomenei – 100“. Parodos pristatyme, vykusiam lapkričio 22 dieną, sveikinimo kalbas pasakė LR Seimo Užsienio reikalų komiteto narys Audronius Ažubalis, Lietuvos kariuomenės Strateginės komunikacijos departamento direktorius plk. Darius Petryla, kadenciją baigęs Konstitucinio Teismo teisėjas dr. Stasys Stačiokas. Lietuvos kariuomenės istoriją pasakojo Lietuvos kariuomenės vado patarėjas dr. Valdas Rakutis ir istorikas dr. Tomas Balkelis.

LMA Vrublevskių bibliotekoje saugomų savanorių fotografijų buvo publikuotos biografiniuose žinyuose, taip pat ir tarpukariu P. Rusecko parengtose dviejų tomų dokumentų publikacijoje *Savanorių žygiai* [161; 162]. Tyrėjų darbai padėjo išsamiau atskleisti Bibliotekoje saugomų dokumentų vertingumą ir unikalumą, jų panaudojimą mokslinėse publikacijose. Verta pabrėžti, jog didesnioji dalis Bibliotekoje saugomų dokumentų ar ikonografija nėra plačiai žinoma ir panaudota ar cituojama mokslo darbuose. Iki šiol mokslo tyrimuose pagrindinis dėmesys buvo skiriamas esminėms atkurtos Lietuvos kariuomenės istoriografinėms problemoms, o straipsnyje dėmesys atkreiptas į tyrėjų akiratin mažiau patekusius organizacinius atkurtos Lietuvos kariuomenės dokumentus, atsiminimus, ikonografiją.

Nepriklausomybės kovos. 1918 m. spalio 8 d. Lietuvos Valstybės Taryba įsteigė Apsaugos komisiją (pirm. Stasys Šilingas, nariai Saliamonas Banaitis, Jurgis Alekna, Jurgis Kubilius). Nuo spalio 10 d. karininkas J. Kubilius Vilniuje registravo karininkus bei kareivius [144, 69]. LMA Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas 1918 m. lapkričio 11 d. Apsaugos komisijos raštas Valstybės Tarybos sekretoriui dėl karininkų poručiko Julijono Čapliko, apsistojusio Alytaus apskrityje, ir pulkininko Pranciškaus Liatuko iš Vėžaičių apskrities iškvietimo. Raštą pasirašė pulkininkas J. Kubilius ir adjutantas Vilius Šneideraitis [3].

1918 m. lapkričio 2 d. Valstybės Taryba priėmė Lietuvos valstybės konstituciją, o lapkričio 11 d. patvirtino pirmą Vyriausybę. Ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras, ejęs ir krašto apsaugos ministro pareigas, manė, jog Lietuvai skubiai reikia organizuoti miliciją ar policiją tvarkai palaikyti, o ne kariuomenę sienų apsaugai. Vyriausybė tikėjosi, jog vokiečių kariuomenė kol kas pajėgs apginti kraštą, o per tą laiką Lietuvos valdžia sugebės organizuoti ginkluotąsias pajėgas [144, 69–73]. Rankraščių skyriuje saugomos originalios ministro pirmininko A. Voldemaro [4] ir kolektyvinė pirmosios Vyriausybės narių (A. Voldemaro, Martyno Yčo, Juozo Tūbelio, Vlodo Stašinsko, Jono Yčo, Petro Leono) [90] fotografijos.

Kariuomenę organizuoti buvo numatyta ne remiantis visuotine karo tarnybos prievole, bet darant patikimų vyrų atranką. Tačiau tam reikėjo laiko, o prie Lietuvos artinosi Raudonoji armija. Vilniuje susitelkę lietuviai karininkai nutarė imtis skubių priemonių. 1918 m. lapkričio 21 d. ministro pirmininko A. Voldemaro sušauktame susirinkime buvo nutarta nedelsiant steigti reguliarią kariuomenę. Lapkričio 23 d. parengtas pirmas įsakymas dėl kariuomenės steigimo. Sudaryta Apsaugos taryba (plk. Suleimanas Chaleckis, papulk. Stasys Nastopka, gyd. papulk. Vladas Nagevičius). Plk. J. Kubilius paskirtas Apsaugos ministerijos štabo viršininku, o plk. Jonas Galvydis-Bykauskas – 1-ojo pulko, steigiamo Alytuje, vadu.

1918 m. gruodžio 14 d. vokiečiai pradėjo trauktis iš Vilniaus. Gruodžio 20 d. į Berlyną ieškoti tarptautinės paramos išvyko ministras pirmininkas A. Voldemaras ir finansų ministras M. Yčas, o 21 d. – Valstybės Tarybos pirmininkas Antanas Smetona. Gresiant bolševikų įsiveržimui, Valstybės Tarybos prezidiumas pavedė Mykolui Sleževičiui sudaryti naują Vyriausybę. Gruodžio 26 d. ji pradėjo darbą. Krašto apsaugos ministru paskirtas karininkas Mykolas Velykis [144, 73–80]. II ministrų kabineto narių (Jono Šimoliūno, Jono Vileišio, J. Yčo, M. Velykio, Jono Šimkaus, M. Sleževičiaus, J. Tūbelio, P. Leono) kolektyvinė fotografija 1919 m. buvo išleista kaip atvirlaiškis [119] jau Kaune.

1918 m. gruodžio 29 d. keturiomis kalbomis (lietuvių, lenkų, baltarusių ir žydų) paskelbtas naujosios Vyriausybės atsisaukimas į Lietuvos piliečius, raginantis stoti savanoriais į kariuomenę ir ginti Lietuvą nuo bolševikų. Antroje atsisaukimo dalyje buvo surašytos savanorių priėmimo ir aprūpinimo sąlygos [144, 80–81]. Bibliotekoje saugomas šio atsisaukimo egzempliorius [126] yra atspausdintas ant blogo, labai plono popieriaus, vietomis ant viršaus atsispaudusios kitų spaudinių raidės, o paties lapo kitoje pusėje – su atsisaukimu nesusijęs tekstas. Galbūt tai

buvo spaustuvės brokas ar bandomasis egzempliorius. Nepaisant to, šį dokumentą reikėtų laikyti originaliu.

Savanoriams verbuoti apskrityse buvo steigiami registracijos punktai. Bibliotekoje saugomi savanorio Juozo Arlausko prisiminimai apie Šeduvoje sutiktus pirmus Lietuvos kareivius. Jau nuolis nustebo, jog kariai kalba lietuviškai. Šie paaiškino, jog Vilniuje jau kuriasi lietuviška valdžia ir pakvietė stoti į kariuomenę. Juozas nelabai pasitikėjęs savimi, nes buvęs 18 metų ir nedidelio ūgio, tačiau pateikęs ūkininko, pas kurį tarnavo piemeniu, liudijimą, kad jis suaugęs, t. y. pilnametis, ir buvęs priimtas į Lietuvos kariuomenę [72].

Paskutinėmis 1918 m. dienomis vokiečiai rengėsi palikti Vilnių, artinosi bolševikai, organizavosi lenkai. Lietuviams trūko ginklų ir šaudmenų, todėl Valstybės Taryba nutarė veiklos centrą perkelti iš Vilniaus į Kauną. 1919 m. sausio 1 d. vokiečiai nuėmė savo vėliavą Gedimino pilies bokšte. Laikinais Vilniaus karinio komendantų pareigas ėjęs karininkas Kazys Škirpa su grupe kareivių iškėlė lietuvišką trispalvę [144, 82, 85].

Amžininkai iškilomis progomis vis prisimindavo Lietuvos kariuomenės steigimo pradžią Vilniuje, nepriklausomybės kovas, kariuomenės svarbą besikuriančiai valstybei. Buvęs savanoris Jonas Karys-Kareckas (1903–1984) parašė trumpą proginį straipsnį „Kur yra laisvė, ten turi būti ir kariuomenė“ [34]. Jo mašinraščio kopija saugoma Bibliotekos Rankraščių skyriuje.

1919 m. sausio 5 d. įsteigta Kauno miesto ir apskrities komendantūra. Komendantu paskirtas karininkas Juozas Mikuckis. Komendantūros branduolį sudarė iš Vilniaus atvykę kariai. Kuriantis valstybės aparatui, steigiantis įstaigoms, atgyjant ekonomikai, į komendantūrą kasdien kreipdavosi apie 3000–4000 žmonių dėl leidimo išvykti, nes visuose keliuose patruliavo kareiviai. Visa valdžia dar priklausė vokiečiams, kurie trukdė valstybės kūrimo darbą [144, 110–115]. Apie nuolatinį susidūrimą su vokiečiais atsiminimuose rašė buvęs savanoris, komendantūros mokomosios kuopos kareivis Kostas Batūra [7]. Revoliucijos demoralizuoti vokiečių kareiviai dažnai grasino nuginkluoti Lietuvos kariškius, suimti Valstybės Tarybos ir Vyriausybės narius. Kovo 18 dieną, gindamas Amerikos misiją nuo pakrikusių vokiečių kareivių, žuvo Kauno komendantūros kareivis Pranas Eimutis. Sulaikius žudiką, vokiečiai sukėlė triukšmą, tačiau stoti į atvirą priešpriešą su lietuvių komendantūros daliniais neišdrįso [144, 115]. Žuvusio savanorio P. Eimučio atminimui įamžinti išleista iškilmingų jo laidotuvių fotografija [130]. Buvęs Kauno komendantūros kuopos kareivis, savanoris Jonas Demereckis atsiminimuose papasakojo ne tik apie savo tarnybą, bet ir apie P. Eimučio žūties aplinkybes [12].

Dėl efektyvios Kauno komendantūros veiklos per palyginti trumpą laiką mieste ir apskrityje įvesta tvarka, sudarytos sąlygos dirbti Vyriausybės ir Valstybės įstaigoms. Bibliotekos Retų spaudinių skyriuje saugoma Kauno komendantūros karininkų ir kuopos rikiuotės prie Aleksoto tilto, 1919 m. liepos 11 d. išlydint vokiečius, fotografija [41]. Ji buvo publikuota *Savanorių žygiuose* [162, įklija prie p. 192]. Apie 1920 m. išleista atvirukų serija su Kauno komendantūros šventės 1920 m. sausio 4 dieną vaizdais. Į parodos ekspoziciją pateko viena originali šios šventės fotografija [42].

Komendantūros buvo įsteigtos Panevėžyje, Kėdainiuose, Šiauliuose, Kretingoje, Tauragėje, Raseiniuose, Seinuose, Telšiuose, Marijampolėje ir kitose vietose [144, 118–147]. Bibliotekoje saugomi dokumentai, atskleidžiantys jų veiklą. Savanoris Mikas Gritėnas gyvenimo aprašyme prisiminė Kėdainių komendantūrą ir karininką Joną Variakojį [73]. 1918 m. gruodžio 10 d. Valstybės Tarybos paskirtas Sedos apskrities apsaugos viršininku karininkas Povilas Plechavičius įkūrė Sedos karo komendantūrą, sutelkė apie šimto savanorių kovotojų – partizanų būrį [141, 677]. Parodoje eksponuota Sedos komendantų P. Plechavičiaus ir jo partizanų būrio nuotrauka. Gali būti, kad tai originalo kopija, bet gana neblogos kokybės [102]. Fotografija buvo publikuota *Savanorių žygiuose* [162, įklija prie p. 256].

1919 m. sausio 2 d. bolševikams užėmus Mažeikius ir Sedą, komendantūra trumpam perkelta į Skuodą [141, 677]. Galima manyti, jog būtent tuo metu į Skuodą su bičiuliu Kaziu Varkaliu „stoti į Lietuvos vaduotojų“ gretas (taip buvo kviečiama Plechavičiaus parašytuose skelbimuose) atvyko Augustas Keturvaitis. Draugai Skuode pamatė vokiečių ir rusų karinėmis uniformomis vilkinčius, tačiau lietuviškus atpažinimo ženklus turinčius savanorius. Komendanto P. Plechavičiaus darbo vietoje jau nebuvo, todėl atvykusieji buvo nuvesti į jo butą. K. Varkalis, kaip tarnavęs rusų kariuomenėje puskarininkiu, į savanorius tuojau buvo priimtas. A. Keturvaitis, gimęs 1898 metais, turėjo grįžti namo, nes buvo žinių, jog netrukus tais metais gimusieji bus šaukiami į Lietuvos kariuomenę [46].

1919 m. sausio 15 d. paskelbus karininkų, puskarininkų ir karo valdininkų mobilizaciją, kariuomenę papildė tik apie 400 žmonių. Kadangi trūko karininkų, sausio 25 d. Kaune įsteigta Karo mokykla. Mokyklos viršininku paskirtas J. Galvydis-Bykauskas [163, 8–9]. Bibliotekos Rankraščių skyriaus 297 fonde saugoma Karo mokyklos personalo fotografija [39]. Manoma, jog ji daryta, rengiant pirmą šios mokyklos laidą. [150, 138].

1919 m. vasario 4 d. bolševikų Pskovo divizijos 7-asis šaulių pulkas pajudėjo Kauno link, tačiau vasario 7 d. kelią jiems užkirto lietuvių savanorių Kėdainių apsaugos būrys. Tai buvo pirmos kautynės, kurias laimėjo lietuviai [163, 10]. Tą pačią dieną atspausdintas atsisaukimas *Lietuvos piliečiai! Obywatele Litwy!* [156], kurį pasirašė ministras pirmininkas M. Sleževičius ir krašto apsaugos ministras M. Velykis. Jame skelbiama apie įvedamą karo padėtį, įspėjama apie baudas už kenkimą Lietuvos kariuomenei.

1919 m. vasario 10 d. jungtinės lietuvių ir vokiečių pajėgos atsiėmė bolševikų užimtą Šėtą. Raudonarmiečiai užėmė ir Jiezną, bet buvo nustumti į Aukštadvarį. Vasario 15 d. lietuviai, remiami vokiečių, susigrąžino Alytų [163, 10]. Bibliotekoje saugomi plk. Petro Genio prisiminimai apie 1-ojo pėstininkų pulko kovas su bolševikais prie Alytaus ir vado Antano Juozapavičiaus žūtį [16]. Pavojus Kaunui buvo pašalintas. Nors Lietuvos šiaurės vakaruose Raudonosios armijos Internacionalinės divizijos pulkai puolė Luokę ir Telšius, tačiau sustiprinti vokiečių daliniai juos nubloškė į rytus [163, 10]. Tuo metu Lietuvos gynimo komitetas kreipėsi į raudonarmiečius atsisaukimu [160], kuriame kvietė pasiduoti į nelaisvę, grįžti į namus dirbti žemės.

1919 m. kovo 1 d. sudaryta aviacijos kuopa, o kovo 12 d. Kaune įkurta Karo aviacijos mokykla [163, 9]. Bibliotekoje saugomuose P. Brazdžiūno atsiminimuose „Aviacijos pradžia Lietuvoje. Karo aviacijos mokykloje 1919–1920 m.“ [8, 6] pasakojama apie mokymąsi minėtoje mokykloje.

1919 m. balandžio 19–21 d. lenkų kariuomenė išstūmė raudonarmiečius iš Vilniaus. Tuo tarpu Lietuvos kariuomenė, remiama vokiečių saksų savanorių, sėkmingai užėmė Ukmergę, Panevėžį, Uteną. Saksų savanoriams išvykus, lietuviai tęsė kovas su bolševikais. Naktį iš rugpjūčio 23-iosios į 24-ąją Lietuvos kariuomenė pradėjo lemiamą Zarasų operaciją, kurios metu Raudonoji armija buvo nustumta už Dauguvos [163, 10–12]. Ši nepriklausomybės kovų laikotarpį atspindi dvi Bibliotekoje saugomos nuotraukos. Vienoje iš jų – 2-ojo pėstininkų pulko vadas Jonas Laurinaitis Zarasų operacijoje [2]. Ši fotografija buvo publikuota Viliaus Kavaliausko parengtame biografiniame žinyne [140, 565] bei kituose karo istorikų tyrimuose. Kitoje nuotraukoje – eilinis Vincas Staneikis, 1919 m. gegužės 12 d. žuvęs bolševikų fronte prie Suvieko (dab. Zarasų raj.) [113]. Jo fotografija paskelbta *Savanorių žygiuose* [161, įklija prie p. 64].

Frontas su bolševikais tapo poziciniu ir toks išliko iki 1920 m. sausio 5 d. Tą dieną latvių kariuomenė, remiama lenkų, užėmė Daugpilį. Lietuvos kariuomenės kovos su bolševikais užtruko lygiai metus, t. y. nuo 1919 m. sausio 5 iki 1920 m. sausio 5 dienos.

1919 m. liepos pabaigoje Lietuvai iškilo nauja grėsmė. Iš buvusių rusų belaisvių ir baltosios gvardijos likučių vokiečiai suformavo ir apginklavo kariuomenę, vadovaujamą plk. Pavelo Bermonto-Avalovo. Padedami šių pajėgų, vokiečiai ketino išlaikyti Lietuvą savo įtakoje. Spalio

pradžioje bermontininkai atakavo lietuviškas Šiaulių ir Pasvalio komendantūras, ėmė puldinėti sargybas. Jie artėjo prie Kauno. Priešui atremti spalio 12 d. buvo sutelktos pajėgos, kurioms vadovauti paskirtas plk. ltn. Kazys Ladyga. Lapkričio 21 d. Lietuvos kariuomenė pradėjo bermontininkų puolimą. Įvyko dideli mūšiai prie Radviliškio ir Šiaulių, tačiau Santarvės valstybių komisija įsakė lietuviams atsitraukti į išeities pozicijas [163, 12–14]. Bibliotekoje saugomos karinių operacijų schemas, tarpukariu naudotos kaip mokomoji medžiaga. Vienoje iš jų – kautynėse prie Radviliškio dalyvavusio 2-ojo pėstininkų pulko išsidėstymo schema [43]. V. Kavaliausko biografiniame žinyne [143, 461] publikuota grupinė lietuvių karių nuotrauka [49], kurioje – prie Radviliškio žuvęs Stepas Vinkus (1902–1919).

Bermontininkai buvo evakuoti į Vokietiją, o Lietuvos kariuomenė gruodžio 15 d. pasiekė buvusią Rusijos–Vokietijos sieną ir sustojo. Lietuviams atiteko daug priešininkų turto: bermontininkų ginkluotė, technika [163, 14]. Matyt, norėdama pakelti visuomenės dvasią, valdžia išleido atvirukų seriją, kurioje įamžintas iš bermontininkų atimtas „karo grobis“ – kaip tuomet buvo pabrėžiama. Vieno iš atvirukų aprašymą ir signatūrą pateikiame išnašoje [139].

LMA Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriaus P. Brazdžiūno fonde (F297) yra viena itin svarbi nepriklausomybės kovų laikų fotografija. Joje – prezidentas A. Smetona su karinės vadovybės atstovais 1919 m. rudenį. Tokių nuotraukų įvairiose Lietuvos atminties institucijose galima rasti keletą variantų. Jose – vis kiti pasižymėję aukšto rango kariškiai. Bibliotekoje esančioje nuotraukoje nepavyko nustatyti visų asmenų, nerasta duomenų, ar ji buvo skelbta. Joje antras iš kairės sėdi Karo mokyklos viršininkas gen. J. Galvydis-Bykauskas, prezidentas A. Smetona, karo veterinarijos viršininkas Jonas Jurgis Bulota; stovi (iš kairės): plk. J. Kubilius, lauko sanitarijos inspektorius plk. V. Nagevičius, gen. ltn. S. Nastopka [98].

Nepriklausomos Lietuvos valstybės atsiradimas buvo nepriimtinas lenkams, kurie tikėjosi atkurti bendrą valstybę. 1919 m. balandžio 19 d. lenkai įsiveržė į Vilnių ir puolė Trakų, Širvintų, Pabradės kryptimis. Gegužės 8 d. jie atakavo lietuvių sargybas prie Vievio. Prasidėjo abiejų pusių kariuomenių susidūrimai [163, 15]. Viena iš kelių to laikotarpio nuotraukų, saugomų Bibliotekoje, atkreipė parodos rengėjų dėmesį. Joje – grupė 3-iojo pėstininkų pulko karių, pasirengusių atremti priešų puolimą prie Vievio, apkasuose [108; 144, nenumuruota iliustracijų įkliją].

Santarvės valstybės kelis kartus nustatė demarkacines linijas, tačiau jos buvo pažeidinėjamos [163, 15]. Rankraščių skyriuje saugomi savanorio Juozo Stuko prisiminimai apie lietuvių ir lenkų mūšius prie Seinų 1920 m. liepos pradžioje [105], taip pat Antano Maksimaičio istorinė apžvalga „Pirmasis artilerijos pulkas“, kurioje irgi aprašomos kovos su lenkais [80, 9]. Retų spaudinių skyriuje esanti įvairiuose leidiniuose publikuota Lietuvos kariuomenės 10-ojo pėstininkų pulko karininkų nuotrauka [13], daryta valgykloje Seinuose, vyskupijos namuose. Joje iš kairės sėdi ltn. Sergijus Bukevičius, vyr. ltn. Mikas Kazlauskas, ltn. Vytautas Michalauskas, karo vald. Mažeika, karo vald. Jonas Lingė, ltn. Kazys Pažemeckas, ltn. Aba Gonionis, kap. Zenonas Gerulaitis.

1920 m. liepos mėn. spaudžiami Raudonosios armijos, lenkai turėjo pasitraukti iš Lietuvos. Rankraščių skyriuje esančiuose savanorio Adolfo Krakauskio atsiminimuose [52] pasakojama apie nuo bolševikų bėgančių lenkų internavimą Kaišiadorių apylinkėse, minimas bataliono vadas kpt. Jonas Petraitis. Pagal 1920 m. liepos 12 d. sutartį Sovietų Rusija pripažino Lietuvai Vilnių ir didelę teritoriją į rytus nuo jo. Tą dieną Vilniaus miesto ir apskrities karo komendantu buvo paskirtas kpt. Vladas Kurkauskas (1895–1970) [140, 491–492]. Jo nuotrauka saugoma Rankraščių skyriuje esančiame Mykolo Biržiškos fonde (F165) [51]. Ji buvo publikuota tarpukariu išleistame leidinyje *Vilniaus Golgota* (1930) [121, 80].

1920 m. rugpjūčio 6 d. buvo nustatyta skiriamoji linija tarp Sovietų Rusijos ir Lietuvos kariuomenių. Kai Lietuvos kariuomenės 7-ojo pėstininkų pulko kuopa rugpjūčio 15 d. įžengė į Vilnių, miestą jau buvo užėmę raudonarmiečiai. Traukiantis lenkams, Lietuvos kariuomenė

skubėjo užimti kuo daugiau lietuviškų teritorijų. Sutarta, kad Raudonoji armija paliks Lietuvos teritoriją. Tai ir įvyko rugpjūčio 26 d. [163, 15–16]. Bibliotekoje saugoma nuotrauka [59], kurioje matyti geležinkelio stotyje sutinkama Lietuvos kariuomenės vadovybė. Centre stovi Krašto apsaugos ministras plk. ltn. Konstantinas Žukas ir jo adjutantas ltn. Antanas Endziulaitis, dešiniau – generalinio štabo plk. Konstantinas Kleščinskis. Dviejų į dešinę nuo Kleščinskio stovinčių kariškių veidai neryškūs, todėl jų skelbiant dažnai pateikiama tik nuotraukos dalis (su Kleščinskiu dešinėje) [132, 146; 163, 16]. Beje, vienoje savo monografijoje karo istorikas V. Jankauskas paskelbė visą fotografiją su išplaukusiais veidais, viename jų įžiūrėjęs gen. S. Nastopką. Taip pat jis nurodė fotografijos datą – 1920 m. rugsėjį [131, 286].

1920 m. rugpjūčio 16 d. lenkai prie Varšuvos sumušė Raudonąją armiją. Rugpjūčio 27 d. lenkų kavalerija priartėjo prie Augustavo linijos, kur buvo dislokuota Lietuvos kariuomenė. Mūšiai prasidėjo rugpjūčio pabaigoje [163, 16]. Rankraščių skyriuje saugomuose plk. P. Genio prisiminimuose išsamiai aprašytos kovos su lenkais ties Varėna, Vilniumi ir dabartinės Baltarusijos teritorijoje [16, 4–5]. Vytauto Labūnaičio užrašytuose savanorio Vlodo Kulvico atsiminimuose minimi 7-ojo pėstininkų pulko 1-ojo bataliono veiksmai Vilniaus apylinkėse [61].

Karo veiksmų metu lietuviai ir lenkai derėjosi. Nutrūkus deryboms Kaune, vykusioms 1920 m. rugpjūčio 27–30 dieną, lenkai vėl siūlė tartis [122, 278, 281]. Rugsėjo 14 d. šūviai nutilo visame fronte. Lenkai atsiuntė savo parlamentarą dėl derybų atnaujinimo Kalvarijoje. Lietuviai siūlymą priėmė. Kitą dieną atvyko plk. Mieczysławo Mackiewicziaus vadovaujama lenkų delegacija. Iš lietuvių pusės kariškiams atstovavo fronto vadas gen. Maksimas Katchė, mjr. Aleksandras Jakaitis, kpt. Antanas Zubrys. Kaip ir buvo galima tikėtis, lenkai pareikalavo lietuvių kariuomenės atsitraukti. Lietuvos pusei iškeltos sąlygos buvo nepriimtinos. Ji siūlė tarp dviejų kariuomenių sudaryti neutralią zoną, tačiau lenkai apie tai nenorėjo nė girdėti. Rugsėjo 18 d. jie nutraukė derybas. Abi pusės derybas išnaudojo kaip atokvėpį tarp mūšių. Bibliotekoje saugoma pageltusi Kalvarijoje vykusių derybų nuotrauka, publikuota ir V. Jankausko monografijoje [131, 272–274], ir V. Kavaliausko biografiniame žinyne [140, 159]. Joje nustatyti tik kai kurie asmenys: iš kairės antras – Juliuszas Łukasiewiczus, prč. Adamas Romeris, lenkų delegacijos vadovas, plk. M. Mackiewiczus, kpt. A. Zubrys, gen. M. Katchė, mjr. A. Jakaitis, lietuvių delegacijos vadovas, URM Politikos departamento direktorius Bronius Kazys Balutis, anglų karininkas, Steigiamojo Seimo atstovas Valdemaras Čarneckis [30].

Išvykdami iš Kalvarijos, Lenkijos delegacijos nariai pažadėjo, kad paliaubų bus laikomasi iki rugsėjo 19-osios dienos ryto. Tą dieną Lenkijos kariuomenė gavo įsakymą pulti bolševikus, kertant lietuvių frontą. Puolimas prasidėjo rugsėjo 22 d. Lietuvos kariuomenė buvo sumušta ir skubiai traukėsi, užleisdama vis daugiau teritorijos. Seinų katastrofa tapo Vilniaus praradimo preliudija [132, 278–279, 281].

P. Brazdžiūnas atsiminimuose aprašė pirmus žuvusius lietuvių lakūnus. Ypač didelį atgarsį visuomenei sukėlė lakūno Juozo Kumpio mirtis lenkų fronte prie Varėnos [8, 13]. 1920 m. spalio 4 d. šešių lietuvių lėktuvų būrys gavo užduotį Varėnos stotyje surasti į lenkų apsuptį patekusį šarvuotą traukinį ir jį sunaikinti. Vienas lėktuvas sudužo kildamas, bet ir lietuvių lakūnų vykdytas puolimas nebuvo sėkmingas. Bombardavimo metu lakūno J. Kumpio lėktuvas buvo apšaudytas, o jis pats sužeistas į galvą. Leitenantas Kumpis ir nuolatinis jo palydovas žvalgas Juozas Pranckevičius pateko į lenkų nelaisvę. Po savaitės nuo žaizdų J. Kumpis mirė Varėnos ligoninėje. Lenkai, gerbdami jo žygdarbius, po savaitės kūną perdavė Lietuvai [140, 472–475; 151, 311].

1920 m. spalio 7 d. Lietuva ir Lenkija pasirašė Suvalkų sutartį. Pagal ją Vilnius buvo pripažintas Lietuvai. Tačiau lenkai šią sutartį sulaužė. Spalio 8 d. lenkų kariuomenės grupė, vadovaujama gen. Liucijono Želigovskio, pradėjo puolimą. Kitą dieną ji užėmė Vilnių. Lapkričio 17 d. lenkų pėstininkai puolė Širvintų–Giedraičių–Dubingių ruožė, tačiau lietuviams pavyko

priešininkus įveikti prie Širvintų ir Giedraičių. Reikalaujant Tautų Sąjungos kontrolės komisijai, lapkričio 21 d. Lietuvos kariuomenės puolimas buvo sustabdytas. Lapkričio 29 d. karo veiksmai nutraukti, tačiau Vilnius ir Vilniaus kraštas liko lenkų okupuoti.

Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės baigėsi. Jų metu susikūrė Lietuvos kariuomenė, turinti visas kariuomenės rūšis: pėstininkus, kavaleriją, artileriją, aviaciją. Gen. L. Želigovskio kariuomenei užimant Vilnių, Lietuvos kariuomenę sudarė maksimalus karių skaičius – per 40 tūkstančių. Nepriklausomybės kovose aukų skaičius buvo 4 256, sužeistų – 2 766, be žinios dingo 226 kariai.

Taikos metais. Nedideli kariniai konfliktai prie demarkacijos linijos su Lenkija bet kada galėjo virsti nauju karu. Lietuva privalėjo išlaikyti didelę kariuomenę. 1922 m. sausio 1 d. Lietuvos kariuomenėje tarnavo 52 963 kariai. Ji buvo kovinėje parengtyje. Tautų Sąjungos kontrolės komisija nustatė neutralią zoną, tačiau joje lenkai nuolat puldinėjo ir plėšė gyventojus.

1922–1924 m. laikotarpiu kariuomenę imta pertvarkyti, atsižvelgiant į taikos meto sąlygas. Ji imta mažinti. 1924 m. sausio 1 d. sienų apsauga perduota policijai. Lietuvos kariuomenėje liko 9 pėstininkų, 4 artilerijos ir 2 kavalerijos pulkai [163, 17–22]. Bibliotekoje saugomas kpt. A. Maksimaičio istorinės apžvalgos „Pirmasis artilerijos pulkas“ rankraštis [80, 10], kuriame pasakojama apie nepriklausomybės kovose dalyvavusio 1-ojo artilerijos pulko suformavimą ir išformavimą, atėjus taikos metui.

Būta pasikeitimų ir karinėje vadovybėje. Susiaurintos kariuomenės vado teisės. Lietuvos teritorija padalinta į 3 karo apygardas, kuriose dislokuota po pėstininkų diviziją [163, 22]. Kariškių skaičius mažėjo, bet 1923 m. pradžioje vėl šoktelėjo [146, 596]. Lietuvos kariuomenės savanorių iniciatyva buvo sutelkti Klaipėdos vadavimo daliniai. Sausio 9 d. Klaipėdos krašte prasidėjo sukilimas, o sausio 15 d. sukilėliai užėmė miestą. Sausio 20 d. į Klaipėdą įžengė reguliarioji Lietuvos kariuomenė [148, 9–10].

LMA Vrublevskių bibliotekoje saugomi autentiški dokumentai, susiję su Klaipėdos sukilimu. Visų pirma, tai dvi nuotraukos. Vienoje jų – Klaipėdos krašto 1-ojo savanorių pulko karininkai po sukilimo [50]. Pirmoje eilėje sėdi (iš dešinės): ketvirtas – Jonas Vanagaitis, penktas – Mykolas Kalmantas (Kalmantavičius, slapyv. M. Bajoras). Antroje eilėje iš dešinės antras sėdi Martynas Labrencas. Kitoje fotografijoje – iš Kauno atvykęs Mažosios Lietuvos vyriausybės įgaliotinis V. Čarneckis (apačioje, pirmas iš dešinės, prie laiptų), stovintis prie gubernatoriaus rūmų [81]. Fotografavo ltn. Mikas Kukutis, tuo metu žinomas įvairių valstybinių iškilmių fotografas. Žymaus tarpukario visuomenės veikėjo, advokato P. Leono atsiminimų rankraštyje aprašytas jo 19 metų sūnaus Algirdo dalyvavimas, prijungiant Klaipėdą prie Lietuvos [63, 466]. Į Leono rankraščius įterpti ir keletas su tuo susijusių dokumentų: 1923 m. sausio 17 d. Felikso Damijonaičio pasirašytas kvitas, kad iš P. Leono gavo šimtą litų, kuriuos turėjo įteikti jo sūnui Algirdui [63, 468]; 1923 m. sausio 18 d. moksleivio A. Leono laiškas tėvui P. Leonui apie Klaipėdos prijungimą [63, 467]. 1925 m. sausio 15 d. P. Leonui išduotas laikinas liudijimas, suteikiantis teisę nešioti Klaipėdos sukilimo ženklą. Jį pasirašė Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto pirmininkas Martynas Jankus ir sekretorius J. Vanagaitis [63, 470]. Gana netikėtas atradimas buvo Rankraščių skyriuje esantys išėivijoje gyvenusio, buvusio teisininko Vytauto Mykolaičio užrašyti Vinco Mickevičiaus-Krėvės prisiminimai [83] apie Klaipėdos sukilimo finansavimą.

1926 m. gegužės mėnesį vykusius rinkimus į III seimą laimėjo valstiečiai liaudininkai ir socialdemokratai. Pasikeitė valstybės politinė vadovybė ir Vyriausybė. Bibliotekoje saugoma XIII ministrų kabineto narių vinjetė – atvirlaiškis [164]. Kariuomenei ėmė vadovauti Vyriausiojo štabo viršininku paskirtas plk. ltn. K. Škirpa. Krašto gynybos būklę įvertinęs kaip nepatenkinamą, jis ėmė kariuomenę pertvarkyti. Numatyta, jog staigiai užpuolus priešui, kariuomenė

privalėtų užtikrinti sklandžią mobilizaciją, uždaryti sieną ir organizuoti priedangos pajėgas. Tikėtasi per 3–4 dienas išplėsti kariuomenę iki 4 divizijų, užtikrinti kadru rengimą, o atsiradus finansinėms galimybėms, ginkluotąsias pajėgas padidinti iki 6 ar daugiau divizijų. Taupumo sumetimais, nors ir paliekant esamą karių skaičių, išformuoti 3 ir 6 pėstininkų, 1 artilerijos pulkai ir minosvaidžių batalionas, štabuose sumažinta etatų. Pertvarka ir nežinia dėl ateities sukėlė kariškių nepasitenkinimą. Kariuomenės vadovybė palaikė 1926 m. gruodžio 17 d. įvykdytą valstybės perversmą [122, 596–597]. Tą dieną pasirodė Laikinosios karo valdžios atstovo generalinio štabo mjr. P. Plechavičiaus kreipimasis į pirmąjį Lietuvos valstybės prezidentą A. Smetoną. Pastarasis buvo kviečiamas vadovauti valstybei sunkiu metu. Tame pačiame atsišaukime išspausdintas ir A. Smetonos sutikimas imtis valstybės vadovo pareigų. Keletas šio atsišaukimo egzempliorių saugoma bibliotekoje [158].

Valstybės perversmą įvykdė slapta karininkų sąjunga, neoficialiai vadovaujama generalinio štabo plk. Vlodo Skorupskio. Valdžia perduota tautininkams A. Smetonai ir A. Voldemarui. Atsisakyta parlamentinio valdymo, pasukta autoritarizmo kryptimi. Nors deklaruotas kariuomenės apolitiškumas, karininkija buvo viena aktyviausių valstybės politikos ir viešojo gyvenimo dalyvių. Kovota su opozicija, siekta apsaugoti kariuomenę nuo politinių įtakų, užtikrinti palankumą tautininkų ideologijai. Pasitelkus Ypatingųjų valstybės apsaugos įstatų suteiktas galias, valstybei valdyti taikytos karinės policinės priemonės: karo teismai, cenzūra, komendantūros.

Po perversmo, 1927 m. pradžioje, kariuomenę sudarė 4 pagrindinės pajėgų rūšys: pėstininkų, kavalerijos, artilerijos ir inžinerijos daliniai. Veikė Aukštesnieji karininkų kursai ir karo mokykla [122, 597–598]. Parodoje eksponuoti keletas iš nemažo skaičiaus Bibliotekoje saugomų Aukštųjų karininkų kursų dokumentų. Tai nuotrauka, kurioje – gen. S. Nastopka su Aukštųjų karininkų kursų lektorais ir klausytojais 1921 metais [18]. Ji publikuota V. Jankausko knygos *Nepriklausomos Lietuvos generolai* I dalyje [132, 11]. Aukštųjų karininkų kursų IV laidos klausytojas mjr. Romualdas Burokas parengė straipsnį „Aukštieji Karininkų Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Vytauto Kursai“ [10], kuriame trumpai aprašė visų keturių kursų laidų rengimą. Straipsnio mašinraštis saugomas Rankraščių skyriaus R. Buroko fonde (F171) kartu su kitais kariuomenės istorijai svarbiais jo asmeniniais dokumentais.

Svarbiausi kariuomenės padaliniai buvo Vyriausiasis štabas, Karo mokslo valdyba, Karo sanitarijos inspekcija, Sanitarijos sandėlis, Karo ligoninė, Kariuomenės teismas, Kariuomenės tiekimo valdyba, Intendantūra, Karo technikos tiekimo skyrius, Karo technikos statybos skyrius, Artilerijos tiekimo skyrius, Centrinės kariuomenės dirbtuvės ir Šaulių sąjunga [122, 598]. Beveik visų jų veiklą parodoje atspindėjo atrinkti kai kurie dokumentai: Intendantūros skyriaus buhalterijos ataskaita nuo 1919 m. sausio 20 iki 1920 m. gegužės 1 dienos [23]; Žinios apie kariuomenei išduotus daiktus nuo jos gyvavimo pradžios iki 1920 m. gegužės 1 dienos [116]; Plk. ltn. R. Buroko, tarnavusio Karo mokslo valdyboje, atestacijos lapas [95]; Karo mokslo valdybos liudijimas apie plk. ltn. R. Buroko išleidimą į atsargą [40]. Eksponuotos ir šios nuotraukos: Karo ligoninės viršininkas Kazys Oželis su gydytojais ir personalu [38]; Lietuvos kariuomenės teismo personalas, atvykęs į Vilnių [75]; Krašto apsaugos ministerijos Karo technikos valdyba [54]. Tai tik keletas tokio pobūdžio dokumentų, saugomų Bibliotekoje.

1930 m. įsteigtas kariuomenės vasaros poligonas Gaižiūnuose, o 1931 m. – Generalinio štabo skyrius Aukštuosiuose karininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto kursuose vadams rengti [122, 598]. P. Brazdžiūno fonde (F297) saugoma keletas Generalinio štabo kursų klausytojų nuotraukų lauko užsiėmimuose. Viena iš jų eksponuota [15].

Vyriausiasis Lietuvos ginkluotųjų pajėgų vadas buvo valstybės vadovas – Respublikos prezidentas. Pagal 1922 m. Konstituciją už ginkluotųjų pajėgų tvarkymą ir vadovavimą joms buvo atsakingas ministrų kabinetas ar ministras, atskaitingi Seimui. 1927 m. balandį prezidentas

A. Smetona Seimą paleido. Iki naujo Seimo sušaukimo 1936 m. birželio 10 d. ministrų kabinetas, o kartu ir krašto apsaugos ministras buvo atskaitingi prezidentui. Nuo 1935 m. sausio 1 d. ginkluotųjų pajėgų sudarymas, vadovybės struktūra ir kompetencijos buvo apibrėžtos atskiru įstatymu. Prezidentas galėjo skirti ir atleisti kariuomenės vadą, skelbti mobilizaciją ir demobilizaciją, įsakyti pradėti karo veiksmus ar juos sustabdyti, skirti ir atleisti pulko, aukštesnius vadus, karininkus. Prie prezidento institucijos veikė Valstybės gynimo taryba. Ją sudarė prezidentas, ministras pirmininkas, krašto apsaugos, finansų ir vidaus reikalų ministrai, kariuomenės vadas ir kariuomenės tiekimo viršininkas [122, 590].

Bibliotekoje saugomose, retai skelbiamose nuotraukose – aukščiausios valstybės ir kariuomenės vadovybės dalyvavimas įvairiose iškilmėse: ministro pirmininko A. Voldemaro kalba Baisogaloje 1928 metais, atidengiant paminklą žuvusiems kovoje už Lietuvos nepriklausomybę [84]; A. Voldemaras, A. Smetona, jo adjutantas, ant žirgo – gen. Petras Kubiliūnas kariuomenės parade Petro Vileišio aikštėje 1929 metais [36]; prezidentas A. Smetona stebi kariuomenės manevrus, spėjama 1932 metais (fotografavo kpt. M. Kukutis [97]); 1938 m. kariuomenės parade Klaipėdoje įamžinti kun. Kazimieras Prapuolenis (antras iš kairės), prezidentas A. Smetona, penktas – plk. ltn. Antanas Merkys (vėl fotografavo kpt. M. Kukutis [35]).

Antra po valstybės vadovo kariuomenės valdymo grandis buvo krašto apsaugos ministras. Jam, kaip kariuomenės viršininkui, buvo tiesiogiai pavaldūs kariuomenės vadas, kariuomenės tiekimo viršininkas, kariuomenės teismo pirmininkas, karo prokuroras, Vytauto Didžiojo karo muziejaus viršininkas, Krašto apsaugos ministerijos juriskonsultas, Karininkų ramovė. Prie krašto apsaugos ministro nuolat būdavo karininkų ypatingiems reikalams. Krašto apsaugos ministro pareiga buvo tautos, valstybės ir kariuomenės rengimas karui, kariuomenės aprūpinimas, ministerijos kreditų valdymas ir sąmatos sudarymas, atskirųjų batalionų vadų skyrimas ir atleidimas, prezidento įsakymų skelbimas kariuomenei, įsakymų kariuomenei leidimas [122, 590–591].

Bibliotekos fonduose pavyko rasti nuotrauką, kurioje – Krašto apsaugos ministras J. Šimkus (civiliais rūbais) su generalinio štabo karininkais apie 1922 metus. [57]. Portretinė gen. Stasio Dirmanto (1887–1975), 1935–1938 m. ėjusio krašto apsaugos ministro, o nuo 1937 m. – brigados generolo pareigas fotografija saugoma Retų spaudinių skyriuje [17]. Eksponuoti keletas Krašto apsaugos ministerijos raštų: 1922 m. Krašto apsaugos ministro plk. ltn. Balio Sližio raštas prof. A. Voldemarui dėl Karo muziejaus rūmų statybos [58] ir Krašto apsaugos ministerijos Tiekimų valdybos raštas Vyriausiojo štabo Administracijos valdybos viršininkui dėl atlyginimų [55].

Trečia svarbi kariuomenės vadovybės grandis – kariuomenės vadas karo metu buvo pavaldus prezidentui, o taikos metu – krašto apsaugos ministrui. 1928 m. kariuomenės vado institucija panaikinta, gen. Silvestrui Žukauskui išėjus į atsargą. Tik 1935 m. sausio 1 d., jau vykstant brigados gen. Stasio Raštikio reformoms, kariuomenės vado institucija buvo atkurta.

Ketvirta pagal svarbą kariuomenės vadovybės institucija buvo Kariuomenės štabo viršininkas. 1918–1919 m. Kariuomenės štabas vadintas Krašto apsaugos ministerijos štabu, 1919–1924 m. – Generaliniu kariuomenės štabu, 1924–1934 m. – Lietuvos kariuomenės vyriausiuoju štabu. Nuo 1928 m. pradžios iki 1935 m. sausio 1 d. visas vadovavimas kariuomenei buvo sutelktas Lietuvos kariuomenės vyriausiojo štabo viršininko rankose. Šias pareigas ėjo gen. ltn. P. Kubiliūnas [122, 592–593].

LMA Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugoma Lietuvos kariuomenės generalinio štabo rūmų, tarpukariu įsikūrusių Kaune, Gedimino gatvėje, nuotrauka [71]. Parodoje eksponuoti ir dar du dokumentai, susiję su Vyriausiuoju štabu. Tai – mėnesinis Vyriausiojo štabo raštininkų kuopos laikraštėlis *Spiečius* (1925 m. kovo 1 d.) [103] ir 1930 m. rugsėjo 25 d. Vyriausiojo štabo Spaudos ir švietimo skyriaus liudijimas, kad Vytautas Bičiūnas yra laikraščio *Rytas* korespondentas ir vyksta į kariuomenės manevrus [114].

I

2

3

4

1. 2-ojo pėstininkų pulko vadas Jonas Laurinaitis (pirmas iš kairės) bolševikų fronte. [1919 m. vasara]. LMAVB RS, F165-441, lap. 53.
2. Prezidentas Antanas Smetona su karinės vadovybės atstovais. [Kaunas], [1919 m. rudenį]. LMAVB RS, F297-502, lap. 18.
3. Nepriklausomybės kovų dalyvis Juozas Šatraitis, miręs po sužeidimų. [Kaunas, 1919]. LMAVB RSS, Fg.1-386.
4. Aviacijos plk. lt. Ignas Šešplaukis. LMAVB RS, F183-1033, lap. 1.

1928–1934 m. nepastovi valstybės vidaus politika, Vokietijos stiprėjimas, naujo karo grėsmė skatino kariuomenės pertvarkymą. Štabo viršininku, o netrukus – kariuomenės vadu tapęs plk. S. Raštikis parengė septynerių metų reformų planą. 1935 m. sausio 1 d. pradėjo veikti kariuomenės vadovybės įstatymas, apibrėžęs vadovybės teises ir karinę hierarchiją [122, 599]. Rankraščių skyriaus R. Buroko fonde galima rasti ir tų pačių metų vasario 1 d. įsigaliojusio Karinės tarnybos įstatymo tekstą [32]. Kariuomenė ėmė kokybiškai keistis: buvo atnaujinama sausumos pajėgų lengvoji ginkluotė, įsigyta naujos šarvuotos technikos, konstruojami lietuviški lėktuvai, užsienyje perkamos oro kovos mašinos, pradėti kurti karo laivynas, priešlėktuvinė apsauga, pertvarkyti mobilizacijos planai [146, 599–600]. Atkurti 3-iasis ir 6-asis pėstininkų pulkai, 1-asis artilerijos ir 3-iasis dragūnų „Geležinio vilko“ pulkai. Kiekvieną rudenį vykdavo dideli manevrai [163, 24]. Išlikęs Jono Kalnėno šaulių sąjungos leidiniui *Trimitas* įteikto straipsnio „Didieji mūsų kariuomenės manevrai“ rankraštis [29], kuriame detalai aprašyti 1936 m. rugsėjo 20–26 d. vykę mokymai. Jų metu ore ties Kėdainiais susidūrus dviem lėktuvams, žuvo aviacijos leitenantas Antanas Skaržinskas [153, 88].

Siekiant padidinti kariuomenės autoritetą visuomenėje, buvo pasitelkta spauda, radijas, organizuojami renginiai, atvirų durų dienos. Ypač populiarūs buvo visuomenės ir kariuomenės suartėjimo šventės, rengiamos kiekvienų metų gegužės mėnesį [163, 25]. Vienoje bibliotekos Retų spaudinių skyriuje saugomoje nuotraukoje užfiksuotas Lietuvos karių atvykimas į Bitėnus su orkestru 1938 m. liepą 80-mečio proga sveikinti Mažosios Lietuvos patriarcho M. Jankaus [67].

Didžiausia pusiau karinė tautinė organizacija buvo Lietuvos šaulių sąjunga, įsteigta 1919 m. birželio 27 dieną. Ją sudarė rinktinės, kurioms vadovavo apskričių komendantai. Narių karinis mokymas vyko sekmadieniais. Mokyta rikiuotės, elgtis su ginklais, šaudyti. Šauliai leido savaitinį žurnalą *Trimitas*, turėjo savo teatrus, chorus, ramoves, dėvėjo uniformą, buvo ginkluoti lengvaisiais ginklais, laikomais namuose [163, 30–31]. Rankraščių skyriuje saugomas ne tik nedidelis žurnalo *Trimitas* archyvas (F162), bet ir šio leidinio administratoriaus, žurnalisto Stepono Lipnicko-Lipniaus (1898–1946) portretinė nuotrauka [104] bei autobiografija [77], siųsti *Lietuviškosios enciklopedijos* redaktoriui.

Kariuomenės leidinių leidybą kuravo Kariuomenės štabo skyrius, kurio pavadinimas keitėsi taip: Literatūros skyrius, Literatūros dalis, Karo mokslo dalis, Karo mokslo valdyba, Spaudos ir švietimo skyrius. Populiariausi leidiniai buvo savaitraštis *Kariškių žodis* (nuo 1920 m. – *Karys*), mokslo žurnalai karininkams *Mūsų žinynas* ir *Karo archyvas*. 1925 m. Karo mokslo draugija pradėjo leisti karininkams skirtą žurnalą *Kardas*, o Karo mokykla nuo 1932 m. – laikraštį *Kariūnas* [163, 38].

Parodoje eksponuoti keletas dokumentų, susijusių su kariuomenės leidyba. Tai – 1927 m. kovo 30 d. *Mūsų žinyno* redakcijos sekretoriaus mjr. Aleksandro Ružancovo pranešimas plk. ltn. R. Burokui apie tai, kad kaip nuolatinis bendradarbis jis gaus 1 egz. metinio leidinio [86]. Apie tai, kad rašyti į spaudą kariškiai buvo skatinami premijomis, liudija 1940 m. balandžio 20 d. kariuomenės vado div. gen. Vinco Vitkausko įsakymas nr. 21 [136]. Retų spaudinių skyriuje saugomos žurnalo *Karys* redaktoriaus 1928–1935 m. plk. Juozo Balčiūno-Švaisto (1891–1978) [27] ir žurnalo *Karo archyvas* redaktoriaus 1925–1939 m. plk. ltn. Vytauto Steponaičio (1893–1957) [115] portretinės nuotraukos.

Kariuomenės rūšys ir ginkluotė. Pėstininkai buvo pagrindinė ir svarbiausia kariuomenės rūšis. Visos kitos kariuomenės rūšys turėjo juos remti ir padėti vykdyti iškeltus uždavinius. 1939 m. pėstininkai buvo sutelkti į 3 pėstininkų divizijas, kurias sudarė 9 pėstininkų pulkai. Mažiausias pėstininkų pulko vienetas buvo skyrius – iki 14 karių. Skyrių sudarė dvi grandys: lengvojo kulkosvaidžio ir šaulių. Trys skyriai sudarė būrį, o trys būriai – šaulių kuopą. Trys šaulių

kuopos, viena sunkiųjų kulkosvaidžių kuopa, ryšių bei vadovavimo būriai buvo bataliono sudamosios grandys. Taikos metu batalione buvo 646 kariai. Trys batalionai su ryšių kuopa, minosvaidžių, raitųjų žvalgų, inžinerijos, chemijos būriais sudarė pėstininkų pulką [163, 45–46].

Iš gausybės Bibliotekoje saugomų dokumentų buvo atrinkta įvairaus pobūdžio bent po keletą, susijusių su nepriklausomybės kovų metu pirmiausia įsteigtais pėstininkų pulkais. 1933 m. mjr. Kazys Sabalys parašė jubiliejinį straipsnį „Trumpa mūsų kariuomenės 15 metų gyvavimo apžvalga“ [101]. Jame trumpai surašyta trylikos pėstininkų pulkų ir 1-ojo husarų Didžiojo Lietuvos etmono Jonušo Radvilos pulko istorija nepriklausomybės kovų ir taikos metu. Autorius straipsnio pabaigoje užsiminė, jog pasinaudojo Lietuvos kariuomenės III skyriaus archyve esančiais dokumentais, tačiau išnašų nepateikė. Aprašymai gana detalūs ir konkretūs. Ypač įdomūs, tyrėjų dar neatrasti, autentiški kariniai dokumentai, išlikę tarp buvusio Baltgudžių (dab. baltarusių) bataliono vado mjr. A. Ružancovo [152, 300] archyvo likučių. Tai – Lietuvos kariuomenės įsakymai Daugpilio grupei, rašyti lietuvių kalba, taip pat baltarusių bataliono dokumentai, rašyti rusų kalba. Parodoje eksponuotas multiplikuotas rankraštinis 1920 m. kovo 14 d. įsakymas nr. 4 [11], kuriame aprašyta padėtis fronte, duoti nurodymai 9-ajam, 6-ajam, 3-ajam pėstininkų pulkams ir Baltgudžių batalionui. Pasirašė Daugpilio grupės vadas gen. lttn. J. Galvydis-Bykauskas, štabo viršininkas kap. Boleslovas Jakutis.

Savanorio Izidoriaus Makarsko iš Dusetų atsiminimuose [78] aprašyta jo tarnyba 2-ajame Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulke, kovos frontuose su bolševikais, bermontininkais ir lenkais.

Bibliotekoje sukaupta nemažai savanorių fotografijų, kurių eksponuota tik keletas. Tai, visų pirma, dviejų Vyčio Kryžiaus kavalierių portretinės nuotraukos. Vienas iš jų – Jurgis Murinas (1899–1980) [25] – buvo 1-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulko eilinis, dalyvavo kautynėse su bolševikais, bermontininkais, lenkais. Apie jį rašyta V. Kavaliausko parengtame biografiniame žinyne [141, 345–348]. Kitas nepriklausomybės kovų didvyris Juozas Šatraitis (1898–1920) [28] buvo 2-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulko kulkosvaidžių kuopos eilinis, kovėsi su bolševikais, lenkais, sužeistas prie Giedraičių, mirė Ukmergės ligoninėje. Jo žygdarbiai taip pat aprašyti V. Kavaliausko biografiniame žinyne [142, 701]. Nuotraukose iš frontų užfiksuoti tokie vaizdai: 6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko 2-oji kuopa bermontininkų fronte Šeduvoje 1919 m. [107]; 3-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulko 6-osios kuopos kulkosvaidininkai su kuopos vadu ilsisi pakeliui į Vilnių 1920 m. [111] (tikslesnį aprašymą, nei užrašytą ant nuotraukos, pavyko rasti leidinio *Savanorių žygiai* II dalyje [162, įkliaja prie p. 257]); 4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko Mokomoji kuopa žygiuoja į Vilnių 1920 m. [48]; 5-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko vadas kpt. K. Škirpa su pulko karininkais Lentvaryje 1920 m. rugpjūčio mėn. [89] (nuotrauka aprašyta leidinio *Savanorių žygiai* II dalyje [162, įkliaja prie p. 192]).

Taikos metų dokumentai, sietini su konkrečiais pėstininkų pulkais, yra įvairaus pobūdžio. Tai 3-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulko kuopos vado, karininko Vitolio Chščanavičiaus asmens liudijimas, išduotas 1923 m. [109], ir tų pačių metų jo piešinių sąsiuvinis „Poilsio valandos“ [110]. Apie 4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko kasdienybę galima sužinoti iš kpt. A. Maksimaičio laiško žmonai Onutei ir vaikams, rašyto 1936 m. rugpjūčio 15 d. iš Panevėžio [47]. Kuo gyveno 5-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko kariai atskleidžia jų multiplikuotas rankraštines laikraštelis „Keistutietis“. Parodoje eksponuotas jo 1925 m. gegužės 10 d. nr. 5 [88].

Tarpukario Lietuvos kariuomenės artilerija buvo sudaryta iš 4 artilerijos pulkų. Kiekviename pulke – 3 artilerijos grupės. Grupėje – 2–3 baterijos, baterijoje – po 2–4 pabūklus. Artilerijos

pulkai buvo apginkluoti 75 mm lengvosiomis lauko patrankomis ir 103 mm haubicomis (vienas trečdalis). Priešlėktuvinės apsaugos rinktinė buvo visiškai motorizuota, o kitose artilerijos dalyse traukiamoji jėga buvo arkliai. 1935 m. suformuota raitosios artilerijos grupė [163, 46–47].

1937 m. Lietuvos kariuomenės artilerijos 19 metų veiklos proga kpt. A. Maksimaitis [80] papasakojo apie 1-os, 4-os ir 7-os baterijų dalyvavimą nepriklausomybės kovose, apie 1-ojo artilerijos pulko suformavimą 1921, jo išformavimą 1926 ir atkūrimą 1935 metais. Eksponuoti keletas kariuomenės vado brig. gen. St. Raštikio įsakymų, susijusių su artilerijos kontingento apmokymais 1939 metais: įsakyme nr. 19 [134] surašytos karininkų, baigusių sunkiųjų kulkosvaidžių ir automatinių pabūklų karininkų kursų VI laidą, pavardės, o įsakyme nr. 23 [137] skelbiama apie steigiamus kursus, siekiant supažindinti dalių ginklininkus ir būsimus priešlėktuolinių automatinių pabūklų dalinių vadus su nauju priešlėktuoliniu automatiniu pabūkle. Iš ikonografijos galima paminėti Onos Vitkauskytės knygyno išleistą atviruką *Mūsų artilerija* [157].

Kavaleriją sudarė trys pulkai. Jie vykdė priedangos funkcijas. Kavalerijos viršininkas buvo atsakingas už jos mokymą, bet operatyvinės veiklos klausimais kavalerijos pulkai buvo pavaldūs pėstininkų divizijų, kurioms buvo priskirti, vadams. Kavalerijos pulkas turėjo po 4 kardų eskadronus, 1 sunkiųjų kulkosvaidžių eskadroną, 1 technikos eskadroną ir šarvuotųjų būrį. Kavalerijos pulke tarnavo 1385 kariai. Be reguliariosios kariuomenės, dar buvo dviejų eskadronų teritorinė dragūnų tarnyba [163, 48–49]. Nors kavalerijos pajėgos nebuvo gausios, tačiau Bibliotekoje išliko nemažai ikonografijos. Dalis jos buvo eksponuota. Tai – 1-ojo raitelių pulko 1919 m. pulko šventės nuotrauka [91], skelbta žinyne *Lietuvos kariuomenės karininkai* [152, 3]. Berods, su tos pačios šventės vaizdu yra ir O. Vitkauskytės knygyno išleistas atvirukas *Raitelių pulko šventė Kaune* [159]. Žinyne *Lietuvos kariuomenės karininkai* randame tikslesnį šio atviruko vaizdo aprašymą: „1-ojo raitelių pulko 1-asis eskadronas pulko šventėje“ [152, 345]. Įspūdinga uniforma fotografijoje pasipuošęs grandinis A. Daunys. Ant nuotraukos ranka užrašyta: „1920 m. rugsėjo mėn. lenkų fronte žuvus pirmajai baterijai, A. Daunys buvo perkeltas į 3-ią Geležinio vilko pulką, kur tarnavo iki 1921 m. gruodžio 20 d.“ [19]. Apie minėtą pulką atsiminimus „Geležinio vilko raitelius prisiminus“ parašė J. Karys-Kareckas [33]. Bibliotekoje saugomi šio rašinio dviejų variantų mašinraščiai. Berods, dviejų nuotraukų montažas yra iš 1-ojo husarų Didžiojo Lietuvos etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko parado, kurį stebi prezidentas Aleksandras Stulginskis ir ministras pirmininkas Leonas Bistras Kaune apie 1925 ar 1926 metus [93]. Šiek tiek vėlesnė, 1925 metų, yra uniformuoto husarų 1-ojo eskadrono vachmistro Petro Pečiailio fotografija [21].

Karo technikos dalys buvo pagalbiniai kariuomenės daliniai: pionieriai, karo geležinkelininkai, ryšininkai ir kt. Pionierius sudarė du inžinerijos batalionai. Vienas buvo dislokuotas Kaune (Šančiuose), kitas – Radviliškyje. Inžinerijos batalionas turėjo techniką perkėloms per upes įrengti, tiltams statyti bei kelių tiesimo ir remonto darbams, karo lauko įvartinimų techniką ir 21 pontoninių tiltų vorą. Pionierių būriai dar buvo pėstininkų ir kavalerijos pulkuose. Karo geležinkelininkai turėjo aptarnauti geležinkelius pavojinguose ir mūšių baruose. 1935 m. Geležinkelių kuopa priskirta 2-ajam inžinerijos batalionui, išdėstytam Radviliškyje. Ryšininkai sudarė Ryšių batalioną, išdėstytą Kaune (Šančiuose). Jis tvarkė ryšių įrengimus, telefono ir telegrafo, radijo ir signalizacijos stotis, karvelių ir šunų postus. 1940 m. ryšininkai naudojami automobilinėmis, traukiamomis ir lauko radijo stotimis, lauko bei stalniais telefonais ir kitais įrenginiais. Karvelyne auginta per 1100 karo lauko ryšio karvelių, o ryšio šunų buvo per 80 [163, 49–50]. Keletas Bibliotekoje saugomų dokumentų atspindi tarpukario Karo technikos dalių veiklą. Tai – uniformuoto ryšininko Branio Raupelio nuotrauka su jo autografu [100]. Ypač įdomus dokumentas yra Ryšių bataliono Telefono-telegrafo kuopos kareivio Petro Ažuolo (Ožalo, g. 1916 m.) dienoraštis „Gyvenimo knyga“ [5], kuriame vaizdžiai aprašoma karinė tarnyba

1937–1938 m., iš patriotinių pozicijų vertinamos to laikmečio aktualijos. Ne mažiau stebinantis dokumentas yra kariuomenės vado div. gen. V. Vitkausko 1940 m. gegužės 10 d. įsakymas nr. 18 [133] dėl karvelynų pertvarkymo.

Viena autotransporto dalis priklausė autorinktinei, kuri buvo išdėstyta Kaune (Šančiuose), o kita dalis – kitiems daliniams. Kariuomenė turėjo 363 sunkvežimius, 198 lengvuosius automobilius, 184 motociklus, 25 priekabas, 11 cisternų, 29 sanitarinius automobilius, 35 autobusus, 13 traktorių. Technika buvo pagaminta garsiausių to meto gamintojų [163, 50–51]. Bibliotekoje saugomi dokumentai atskleidžia autotransporto dalių svarbą to meto kariuomenėje. Tai – savanorio Antano Palubinsko prisiminimai apie mokymąsi autobataliono karo vairuotojų mokykloje ir Lietuvos kariuomenės pasitraukimą iš Vilniaus [87] bei savanorio S. Grigalaičio prisiminimai apie tarnybą autobatalione, žygi į Vilnių 1920 m. [20]. Nors P. Brazdžiūno fonde (F297) saugoma nemažai tarpukario karinio autotransporto nuotraukų, į ekspoziciją dėl vietos stokos pateko tik dvi. Jose – autobataliono garažo vidus su technika ir kariškiais [69] bei motociklininkų grupė [70]. Abi fotografijos darytos 1920 metais. Eksponuotas ir vienas oficialus dokumentas: 1940 m. sausio 25 d. krašto apsaugos ministro brigados gen. Kazio Musteikio pasirašytas įsakymas kariuomenei nr. 8 [128] dėl autovežimų saugojimo priešgaisrinių taisyklių.

Šarvuočių dalinys buvo negausus ir techniškai atsilikęs. Jo rinktinė buvo išdėstyta Radviliškyje. Iš viso šarvuočių turėta 10. Iš jų 4 – „Daimler“ šarvuočiai – buvo dar Pirmojo pasaulinio karo laikų, o 6 Švedijoje 1935 m. pirkti „Landsverk 182“ buvo išdalinti po du kavalerijos pulkams [163, 51]. Parodoje rodyta nuotrauka, ant kurios užrašyta: „Lietuvos kariuomenės šarvuočių kolona važiuoja Petrašiūnų link. 1920 m.“ [74], o tokia pati biografiniame žinyne *Lietuvos kariuomenės karininkai* paskelbta fotografija aprašyta taip: „Šarvuoti automobiliai kyla į kalną Parodos gatve Kaune“ [153, 406].

Karo technikos viršininko žinioje buvo ir karo laivyno užuomazga – karinis mokomasis laivas „Prezidentas Smetona“, 1927 m. pirktas iš Vokietijos. Karo metu septyni pasienio apsaugos policijos kateriai turėjo pereiti Krašto apsaugos ministerijai ir sudaryti karo laivyną [163, 53–54]. Bibliotekoje saugoma viena nuotrauka, kurioje jūrų pėstininkai išsirikiavę Kariuomenės ir visuomenės suartėjimo šventės parade, vykusiame Kaune 1927 m. gegužės 15 d. [26]. Nors ant šios fotografijos užrašyta tik data, tačiau turint omenyje, jog šventė buvo kasmetinė, sulyginus su kita skelbta nuotrauka iš tokio paties parado 1936 m. gegužės 17 dieną, galima numanyti, kas joje matyti. Nors jūrų pėstininkų uniforma vėlesniais metais jau šiek tiek pasikeitusi [148, 227].

Šarvuotos technikos skaičiumi Lietuva atsiliko nuo kitų Baltijos valstybių, bet jos aviacija buvo moderniausia. Ji turėjo 118 lėktuvų: 14 „Ansaldo A-120“, 14 „Gloster-Gladiator“, 12 „Devoitin D-501“, 53 lietuviškus įvairių modifikacijų „ANBO“ bei keletą kitų modelių. Karo aviacijoje tarnavo 230 lakūnų ir žvalgy. Nuolatinės kovinės parengties buvo apie 80 lėktuvų, ginklų sandėliuose – daugiau kaip 26 tūkst. aviacinių bombų. Aviacijos štabas ir dirbtuvės buvo Kaune. Dirbtuvėse konstruoti lietuviški lėktuvai, buvo remontuojami ir sugedę lėktuvai. Aerodromai veikė Kaune ir Šiauliuose. 1939 m. pradžioje pradėtas naudoti aerodromas Pajuostyje (netoli Panevėžio). Palangos aerodrome buvo atliekamos šaudymo į kito lėktuvo virš jūros velkamus taikinius pratybos. Gaižiūnų poligono aerodrome mokytasi bombarduoti [163, 54–55].

Kalbant apie Bibliotekoje saugomus tarpukario aviacijos istorijos dokumentus, pirmiausia galima paminėti nepriklausomybės kovų laikotarpį menantį krašto apsaugos ministro plk. Teodoro Daukanto 1920 m. gegužės 7 d. įsakymą nr. 37 [56], išleistą Kaune. Tai trumpa instrukcija žemės dalių ryšiams su aviacija. Nors Bibliotekoje saugoma nemaža jau ne kartą minėta P. Brazdžiūno tarpukario aviacijos fotografijų kolekcija, tačiau eksponuoti pasirinktos tik dvi. Ant vienos iš jų toks užrašas: „1920 m. lėktuvas rengiamas į frontą. Pakraunamos bombos. Instr[uktorius] [Albertas Vainšenkas] Wainschenk (kairėje). Kaunas. Aleksotas, Linksmakalnio

angaras“ [64]. Tačiau V. Kavaliausko biografiniame žinyne *Lietuvos karžygiai: Vyties Kryžiaus kavalieriai (1918–1940)* paskelbta Lietuvos centriniame valstybės archyve saugoma tokia pati nuotrauka pateikiama su tokiu aprašu: „Tadas Šakmanas (sėdi antras iš kairės [nors iš tikrųjų stovi pasilenkęs – R. S.]) ruošiasi skrydžiui su Albatrosu BII Kauno aerodrome. 1920 m. vasara“ [142, 666]. Trečią šios nuotraukos aprašą randame biografiniame žinyne *Lietuvos kariuomenės karininkai*: „Lakūnai ir mechanikai ruošia bombas koviniam skrydžiui. Antras iš kairės – T[adas] Šakmanas, dešinėje – Švezigas. Už jų mokomasis lėktuvas Albatros B.II nr. 172 (Žaliukė). 1919 m. vasara“ [150, 330]. Pateiktuose trijuose skirtinguose fotografijų aprašuose užrašyta vis kita informacija. Rengiant parodą, ne kartą teko susidurti su skirtingais eksponatų, ypač nuotraukų, aprašais. Stengtasi ieškoti papildomos informacijos, kad būtų galima eksponatą įvardyti kuo tiksliau. Antroji parodoje eksponuota nuotrauka taip pat aprašyta skirtingai, todėl vėl verta palyginti skirtingose atminties institucijose saugomų egzempliorių aprašus dėl skirtingos jų informacijos. Bibliotekoje saugoma fotografija įvardyta taip: „1920 m. vasara. Karo aviacijos dalies vadovybė, lakūnai ir jaunieji karo lakūnai, išėję iš karo aviacijos mokyklos“. Po to išvardyti nuotraukoje esantys žmonės. Ne visi asmenys identifikuoti, nėra jų vardų ar net inicialų [37]. Biografiniame žinyne *Lietuvos kariuomenės karininkai* pateikiamas kur kas išsamesnis nuotraukos aprašas: „Naujojo vado plk. J[uožo] Kraucevičiaus sutikimas Aviacijos dalyje 1920 m. vasarą. Iš kairės: neatpažintas asmuo, V[sevolodas] Šenbergas, J[uožas] Pranckevičius, K[ostas] Kanauka, J[urgis] Dobkevičius, J[uožas] Šabanavičius, J[uožas] Kumpis, A[ntanas] Gustaitis, [Stasys] Tumas, S[imas] Stanaitis, J[uožas] Kraucevičius (civiliais rūbais), V[incas] Švitrys, V[ytautas] Jablonskis, V[incas] Gavelis, P[ranas] Hiksa, A[ndrius] Senatorskis, L[eonas] Šliužinskas, O[tas] Rahnas, J[ulius] Šalkauskas, V. Šidlauskas, A[ntanas] Stašaitis, A[leksandras] Soldatenkovas, S[tasys] Jakštys, E[ugenijus] Kraucevičius, L[eonas] Virbickas, L[eonardas] Peseckas, J[uožas] Grigiškis“ [150, 333]. Tam, kad eksponatai papildytų vienas kitą, parodoje rodytas ir jau minėto gen. lttn. J. Kraucevičiaus „Aviacijos kurso konspektas“, parengtas Aukštųjų karininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto kursams [60].

Okupacijų laikotarpis. Kilus Antrajam pasauliniam karui, 1939 m. rugsėjo 28 dieną, Vokietija ir Sovietų Sąjunga pasirašė sutartį „Apie draugystę ir sienas tarp SSRS ir Vokietijos“, pagal kurią Lietuva pateko į SSRS įtakos sritį. Spalio 10 d. SSRS privertė Lietuvos vyriausybę pasirašyti „Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos–Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartį“ [163, 61]. Lietuva atgavo Vilnių didele kaina – turėjo išleisti sovietų įgulas. Spalio 12 d. žygiui į Vilnių sudaryta Vilniaus rinktinė: 1-asis pėstininkų pulkas, kitų pėstininkų, kavalerijos bei artilerijos pulkų padaliniai, šarvuočiai. Vadu paskirtas gen. V. Vitkauskas. Žygis pradėtas spalio 27 dieną, o kitą dieną Lietuvos kariuomenė įžygiavo į Vilnių [151, 399–400]. Šį įvykį šventė visa Lietuva. Išleista atvirukų serija, skirta Lietuvos kariuomenės įžengimui į Vilnių. Parodoje eksponuoti trys atvirukai. Vieno iš jų signatūra pateikiama išnašose [147].

1939 m. lapkričio 15 d. į Lietuvą buvo įvesta 20 tūkst. sovietinių karių. Jie išdėstyti Naujoje Vilnioje, Alytuje, Prienuose ir Gaižiūnuose. Lietuvos vyriausybė sovietinių bazių negalėjo kontroliuoti [163, 63]. Tuo Lietuvai lemtingu laikotarpiu 1940 m. sausio 22 d. kariuomenės vadui brigados gen. St. Raštikiui, nebepritariančiam A. Smetonos politikai, išėjus atostogų, laikinai į šias pareigas paskirtas divizijos gen. V. Vitkauskas [155, 369]. Prieš pasibaigiant kariuomenės vado pavadavimo laikotarpiui, dukros tvirtinimu, divizijos gen. V. Vitkauskas prašė prezidento neskirti jo kariuomenės vadu. Jis nematė galimybių tinkamai vykdyti tokias pareigas, kai Lietuvos teritorijoje jau buvo gausios svetimos kariuomenės pajėgos. Tačiau prezidentas neatsižvelgė į šį prašymą [143, 492]. 1940 m. balandžio 22 d. divizijos gen. V. Vitkauskas oficialiai paskirtas

kariuomenės vadu. Šis paskyrimas įvairiai aiškinamas iki šiol ir buvo netikėtas tiek kariškiams, tiek visuomenei. Naujasis vadas nebuvo nei aiškus autoritarinio režimo šalininkas, nei priešininkas. Jį pasiūlė ministras pirmininkas A. Merkys, kadangi gerai pažinojo dar iš Pirmojo pasaulinio karo laikų [155, 381–382]. Kitą dieną, t. y. balandžio 23-ąją, kariuomenės vadas divizijos gen. V. Vitkauskas kreipėsi į karius ir šaulius, ragindamas garbingai ginti Tėvynę [135].

Melagingai apkaltinusi Lietuvą sutarties nesilaikymu, Sovietų Sąjunga 1940 m. birželio 14 d. įteikė ultimatumą, kuriame reikalavo įsileisti dar gausesnius sovietų dalinius. Lietuvos politinė vadovybė nutarė ultimatumą priimti, kariuomenei įsakyta nesipriešinti [163, 63]. Kariuomenės vadas divizijos gen. V. Vitkauskas kitą dieną įsakyme konstatavo, jog Lietuvos vyriausybei priėmus SSRS vyriausybės reikalavimus įsteigti naujas sovietų kariuomenės įgulas, 1940 m. birželio 15 d. 15 val. sovietų kariuomenės dalys pradėjo per sieną žygi krašto vidun. Jis įsakė imtis visų priemonių, kad Sovietų Sąjungos kariuomenė būtų apsaugota nuo bet kokių išsišokimų [138].

Prieš 31 tūkst. Lietuvos karių buvo mesta 150 tūkst. sovietinių kareivių. Lietuvos kariuomenei uždrausta judėti. Sovietų Sąjungos atstovybė ėmė nurodinėti divizijos gen. V. Vitkauskui. Birželio 24 d. prasidėjo aukštųjų karininkų atleidimai ir suėmimai. Liepos 2 d. vadinamosios Lietuvos liaudies vyriausybės, vadovaujamos Justo Paleckio, įsaku Lietuvos kariuomenė buvo pavadinta Liaudies kariuomene. Įsteigtas Propagandos skyrius ir Politinių vadovų institutas, atleisti karo kapelionai, uždaryti kariniai žurnalai. Liepos 12 d. iš kariuomenės vado pareigų atleistas divizijos gen. V. Vitkauskas. Jį pakeitė iš Maskvos atsiuštas gen. mjr. Feliksas Baltušis-Žemaitis, tapęs brigados generolu [163, 64–66]. Naujojo Liaudies kariuomenės vado įsakyme trumpai apibudinti būsimi sovietiniai pertvarkymai. Tai vadinta kariuomenės demokratizavimu. Kariškiai kvieisti dalyvauti rinkimuose į Liaudies seimą [145]. Bibliotekoje saugoma unikalios fotografijos neblogos kokybės kopija. Joje – lietuviška karine uniforma apsirengęs brigados gen. F. Baltušis-Žemaitis medžioklėje kartu su keliais Lietuvos karininkais [9].

Visose kariuomenės dalyse vyko atkaklus pasipriešinimas sovietiniams pertvarkymams, todėl naktį iš liepos 23-iosios į 24-ąją įvyko pirmas masinis suėmimas. Švenčionėliuose dislokuotame 9-ajame pėstininkų Vytenio pulke suimta per 30 kariškių [163, 67]. Tai, kas anuo metu vyko, atskleidžia vienas dokumentas, rastas tarp pluošto įsakymų Lietuvos kariuomenės, vėliau – Liaudies kariuomenės, štabui. Tai 1940 m. rugpjūčio 2 d. Krašto apsaugos ministerijos Ypatingojo skyriaus santykių su SSRS kariuomene atstovo Gaižiūnuose plk. ltn. Alfonso Baniulio pranešimas IV skyriaus viršininkui, kad jis atleidžiamas iš kariuomenės į atsargą ir išvyksta atsiskaityti Ypatingojo skyriaus viršininkui [53]. Pasidomėjus tolesniu šio kariškio likimu, sužinome, jog netrukus, 1940 m. rugsėjo 11 dieną, jis buvo sovietų suimtas, kalintas Kaune. Kilus Vokietijos–SSRS karui, A. Baniulis išlaisvintas, gyveno kaime. Pokariu svetima pavarde įsikūręs Latvijoje, jis legalizavosi 1958 m. ir prieš mirtį grįžo į Kauną [149, 138].

Paskutinis įsakymas Liaudies kariuomenei, žymintis Lietuvos kariuomenės likvidavimo pabaigą [154, 506], buvo tuo metu krašto apsaugos ministro pareigas ėjusio divizijos gen. V. Vitkausko 1940 m. rugpjūčio 27 d. pasirašytas įsakymas nr. 136 [129]. Jis skelbė, kad Sovietinės Lietuvos liaudies komisarų tarybos nutarimu likviduojama Krašto apsaugos ministerija. Likvidacinės komisijos pirmininku buvo paskirtas divizijos gen. V. Vitkauskas. Po poros dienų, t. y. rugpjūčio 30 dieną, jam pavesta eiti jau Liaudies kariuomenės, performuotos į Raudonosios armijos 29-ąjį šaulių teritorinį korpusą, vado pareigas [163, 67–68]. Įsakymą nr. 129-ajam šaulių teritoriniam korpusui jau pasirašė ne tik vadas divizijos gen. V. Vitkauskas, bet ir sovietų priskirtas brigados komisaras A. V. Cariov [127]. Korpusas, palyginti su Lietuvos kariuomene, buvo gerokai sumažintas. Įsteigtas Ypatingasis skyrius, kuris kartu su NKVD pareigūnais sekė korpuso kariškius. Rugsėjo 15 d. pakeista uniforma, įvesti sovietiniai skiriamieji ženklai. Siekiant

palaužti karių pasipriešinimą, imtasi represijų. Nemažai karių dezertyravo, dalis prisidėjo prie Lietuvių aktyvistų fronto, puoselėdami viltį, kad Lietuva vėl taps nepriklausoma [163, 68–71].

Kadangi parodoje buvo eksponuota mjr. Petro Šeštakauskio (1897–1980) nuotrauka [85], galima papasakoti ir dar vieno kariškio istoriją. Jis nuo 1921 m. dirbo Karo muziejuje konservatoriumi ir ginklų skyriaus vedėju. Iš kariuomenės sovietų atleistas 1940 m. spalio 9 dieną. Jo likimas susiklostė kur kas palankiau nei kitų. Šeštakauskas 1944 m. vasarą su šeima iš Kauno pasitraukė į Vakarų [142, 724–726].

1941 m. birželio 22 d. prasidėjus Vokietijos–SSRS karui, sudaryta Lietuvos laikinoji vyriausybė, paskelbtas nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas. Įvyko sukilimas prieš sovietinius okupantus. Sukilėliai išvadavo daugumą Lietuvos vietovių. Raudonosios armijos 29-ajame šaulių teritoriniame korpuse taip pat kilo nepaklusnumo akcijos daliniuose, išdėstytuose Varėnoje, Vilniuje ir Pabradėje. Apie 8 tūkst. lietuvių karių sugebėjo apsiginti nuo besitraukiančių sovietų ir likti Lietuvoje. Birželio 24 d. iš Varėnos poligone likusių lietuvių karių vokiečiai leido suformuoti batalioną geležinkelio ruožui Vilnius–Varėna saugoti. Apie 5 tūkst. buvusio 29-ojo šaulių teritorinio korpuso karių susirinko Vilniuje. Lietuvos laikinoji vyriausybė paragino formuoti kariuomenę krašto apsaugai. Vilniuje sudarytas naujas kariuomenės štabas. Į jį įėjo brigados gen. Stasys Pundzevičius, brigados gen. Mikas Rėklaitis, plk. Juozas Vėbra. Tačiau liepos 26 d. vokiečių Vilniaus karo komendantas visus lietuviškus karinius dalinius perėmė savo žinion. Jie buvo sujungti į lietuvių savisaugos dalinius. Liepos mėnesį vokiečiams likvidavus Lietuvos laikinąją vyriausybę, savisaugos daliniai perduoti vokiečių karo policijos viršininko žinion [163, 73–75].

LMA Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje esančiame Eltos (Ereto Lietuvos telegramų agentūra – [R. S.]) archyve (F222) galima rasti 1941–1944 m. laikotarpio dokumentų, sietinų su 1941 m. birželio sukilimu, Vietine rinktine, antinacinio ir antisovietinio pogrindžio spauda. Pirmosios sovietų okupacijos metais tapusi Sovietų Sąjungos agentūros TASS padaliniu, Elta atnaujino veiklą prasidėjus vokiečių okupacijai. Trumpam ji buvo prijungta prie nacistinės Vokietijos informacijos agentūros DNB, o vėliau nustojo veikusi [124, 15]. Biblioteka netvarkytą Eltos archyvą gavo 1950 m. iš Kauno valstybinio universiteto bibliotekos. Jį sutvarkė 1983 metais. Jame yra dar mažai visuomenės dėmesio sulaukę dokumentai. Čia galima paminėti porą nuotraukų, kuriose įamžintas Raudonosios armijos judėjimas nenustatyto Lietuvos miesto ar miestelio gatvėmis, manoma, 1941 m. gegužę–birželį. Galbūt tai kariuomenės pasitraukimas, kilus Vokietijos–SSRS karui. Fotografuota iš toliau, galbūt net slapta [99]. Kitas įdomus dokumentas – tai Kazlų Rūdos miestelio partizanų veiksmų aprašymas 1941 m. birželį–liepą [45], t. y. sukilimo metu, iš Lietuvos traukiantis Raudonajai armijai. Pateikta išsami informacija apie tai, kas vyko pirmomis karo dienomis, neventa pavardžių ir konkrečių asmenų nuopelnų ar net susirėmimų dalyvių įvardinimo, minimi žuvę partizanai. Šis dokumentas buvo eksponuojamas dėl palyginti geros būklės, kadangi tai gana ryškus pirmas mašinraščio egzempliorius. Minėtame Eltos archyve yra nemažai ranka rašytų panašių pranešimų iš įvairių Lietuvos vietų. Parodoje eksponuota ir vieno iš 1941 m. sukilimo dalyvio fotografija. Tai garsaus tarpukario žurnalisto Vinco Uždavinio žmonos Elenos brolio, karo lakūno žvalgo plk. ltn. Igno Šešplaukio (1897–1973) atvaizdas [94]. 1939 m. jis buvo Karo aviacijos mokyklos mokomosios grupės vadas. Likviduojant Lietuvos kariuomenę, 1940 m. spalio 22 d. iš jos atleistas. Kilus Vokietijos–SSRS karui dalyvavo Birželio sukilime. Vokiečių okupacijos metais ėjo Šiaulių apskrities viršininko pareigas, emigravo į Vakarų [153, 278–279]. Dar vienas to laikotarpio dokumentas rastas lietuviškos savivaldos vokiečių okupacijos pradžios atskaitomybės aplanke. Tai Vilniaus savisaugos (atstatymo) tarnybos sąskaitos už kareivių maitinimui pirktą mėsą 1941 m. birželį–rugpjūtį [112]. Mėsą tiekė bendrovės „Maistas“ Vilniaus prekybos skyrius. Mokėta per Valstybės banką sovietiniais rubliais.

Lietuvos jaunimo mobilizacijai į kariuomenę žlugus, vokiečiai keitė taktiką. 1943 m. lapkričio 23–24 d. Lietuvos generaliniai tarėjai (vokiečių administracijai pavaldūs lietuvių savivaldos pareigūnai) ir Tautos taryba atmetė vokiečių siūlomą Lietuvos kariuomenės organizavimo SS legiono forma idėją, pasisakė už tautinę kariuomenę. Tai apsvarsčiusi Vokietijos vadovybė tvirtino pasitenkinsianti lietuvių divizija, kuriai vadovauti turėtų vokiečiai [163, 75–76].

Rankraščių skyriaus M. Biržiškos fonde (F165) saugomas mašinėle spausdintas, Pirmojo generalinio tarėjo gen. P. Kubiliūno ranka pasirašytas kvietimas išgerti kavos [92].

Eltos archyve rasti ir rotatoriumi spausdinti Lietuvių fronto biuletiniai. Lietuvių frontas buvo pirma pagrindinė antinacinė organizacija, įkurta 1941 metais, po to, kai Laikinoji vyriausybė turėjo nutraukti veiklą. Ji leido biuletenius, skirtus tik organizacijos vadovaujančioms grandims [123, 62]. 1943 m. gruodžio 10 d. *Lietuvių fronto biuletenyje* nr. 13 [65] pabrėžta, jog, nepavykus su vokiečiais sutarti dėl savos kariuomenės atkūrimo, SS legionas lietuvių tautai nepriimtinas ir lietuviai jį boikotuos. Vis dėlto 1944 m. sausio 6 d. brigados gen. P. Plechavičiui vokiečių okupacinė administracija pasiūlė steigti lietuviškus karinius dalinius. Jam leista veikti savarankiškai. Karinis junginys pavadintas Lietuvos vietine rinktine. Su vokiečių vadovybe buvo sutarta, kad rinktinė kovos su banditizmu tik Lietuvos teritorijoje. Vokiečiai įsipareigojo viskuo aprūpinti. Į rinktinę užsiregistravo daugiau nei 19 tūkst. vyrų. Pirmas visiškai suformuotas 306-asis batalionas pasiūstas į Vilnių. Tačiau vokiečiai nesilaikė pažadų ir nutarė Vietinę rinktinę perimti savo žinion. Visi lietuviški batalionai nuo balandžio 15 d. turėjo būti pavadinti pagalbiniais policijos batalionais ir vilkėti SS policijos uniformą. Gavęs šiuos nurodymus, brigados gen. P. Plechavičius įsakė batalionams klausyti tik jo įsakymų, besikaunantiems su lenkų Armijos Krajevios daliniais – kautynes nutraukti [163, 76–78].

Apie tai, su kokiais sunkumais susidūrė Lietuvos vietinė rinktinė, rašė antinacinė pagrindinio spauda. Lietuvių fronto patriotiškai nusiteikusiai visuomenei skirtame spauidinyje *Į laisvę* [123, 63], išleistame 1944 m. kovo 27 dieną, pasakojama, jog savisaugos batalionuose beliko tik ne visi du trečdaliai karių. Žuvo daugiau nei 450 vyrų, tarp jų – 8 karininkai. Batalionai išblaškyti po visą Rytų frontą, blogai apmokyti ir aprūpinti. Tai nekelia kovinės dvasios [22]. Nepasirašytame pranešimo Vietinės rinktinės štabo II skyriaus viršininkui nuoraše 1944 m. gegužės 10 d. pasakojama apie nevykusį 310-ojo bataliono komplektavimą ir apmokymą, operacijas Rytinėje Lietuvos dalyje, kovas su lenkų bei sovietiniais partizanais, bataliono demoralizaciją dėl netinkamo vadovavimo ir aprūpinimo [96].

1944 m. gegužės 15 d. į Kauną atvykęs Rytų krašto (Ostlando) SS ir policijos vadas įsakė areštuoti Rinktinės štabą. Brigados gen. P. Plechavičius ir apie 50 karininkų išsiųsti į Salaspilio koncentracijos stovyklą. Keturi Rinktinės batalionai buvo nuginkluoti, apie 50 karių sušaudyta, apie 3400 karių išvežti į Vokietiją pagalbinei tarnybai. Kitų batalionų kariams pavyko su ginklais pasislėpti [163, 78–79]. Apie tragišką Vietinės rinktinės likvidavimą 1944 m. gegužės 27 d. pranešė *Lietuvių fronto biuletenis* nr. 20. Visuomenė buvo raginama telktis giliau pagrindinyje, siūlomos konspiracijos priemonės [66].

Naciams vykdant tiesmukišką priespaudos politiką, 1941 m. pabaigoje pradėjo kurtis pasipriešinimo organizacijos – Lietuvių frontas (LF), Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (LLKS), Lietuvos laisvės armija (LLA) ir kt. Jos taikė neginkluoto pasipriešinimo taktiką [120, 241–242]. Parodoje eksponuotas multiplikuotas „Lietuvos laisvės armijos programos“ mašinraštis [76]. Šiame dokumente LLA apibūdinta kaip karinė, tautinė ir politinė organizacija. Kaip pagrindinį veiklos tikslą ji nurodo Lietuvos laisvės iškovojimą ginkluota karine jėga. Programą pasirašė LLA štabas.

Į LF būrėsi krikščionių demokratų, į LLKS – tautinės liberalios krypties žmonės. LF nuo 1943 m. leido pagrindinius leidinius *Į laisvę* ir *Lietuvių fronto biuletinį*, nuo 1942 m. spalio

LLKS – laikraštį *Laisvės kovotojas*. Iki bendro Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) įsteigimo 1943 metais veikė du politiniai centrai: Tautos taryba (katalikiškos orientacijos) ir Vyriausiasis lietuvių komitetas (LLKS, socialdemokratai, tautininkai, liaudininkai, nacionalistai) [120, 243].

Parodoje eksponuotas šventinis Vasario 16 dienos proga išleistas ir trispalve papuoštas multiplikuotas 1944 m. vasario 16 d. LLKS laikraštis *Laisvės kovotojas* [62]. Jame paskelbtas VLIK atsišaukimas „Į lietuvių tautą“, kuriame paaiškinta, jog sukurta bendra vadovybė Lietuvai išlaisvinti, valstybingumui ir demokratinei santvarkai atkurti, remiamas kariuomenės atkūrimas. Kitas parodos eksponatas buvo patriotinių Lietuvos jėgų surašytas, bet nepasirašytas „Memorandumas Vyriausiajam Lietuvos išlaisvinimo komitetui“ [82], kuriame kritiškai atsiliepiama apie VLIK neveiklumą, siūloma nedelsiant kurti slaptas ginkluotąsias pajėgas bei vietinius komitetus.

Dėl lietuvių antinacinės veiklos sužlugdytas SS legiono kūrimas ir mobilizacijos, lietuvių valdininkija priešinosi nacių priespaudai, išsaugotas lietuviškas švietimas, tauta apsaugota nuo didesnių represijų, pasirengta sovietų reokupacijai [120, 244–245].

Prasidėjus antram sovietinės okupacijos laikotarpiui, krašte kilo partizaninis karas. Pirmuoju etapu (1944 m. rudenio – 1946 m. vasara) aktyviausiai veikė LLA, bet ji buvo sunaikinta. Būdingi dideli partizanų būriai, taikę kariuomenės kovos taktiką. Deja, didelių aukų kaina buvo suprasta, kad reikia pereiti prie partizaninės kovos. Antruoju etapu (1946 m. vasara – 1948 m. pabaiga) iškilo būtinybė įkurti partizaninio judėjimo centrą. 1948 m. vasarą įsteigta Vieningoji laisvės kovos sąjūdžio organizacija. Vyriausiuoju vadu paskelbtas Jūros srities vadas Jonas Žemaitis-Vytautas. Trečiuoju karo etapu (1948 m. pabaiga – 1953 m. vasara) partizaninė kova silpnėjo. 1949 m. vasario 2–22 d. Minaičių kaime (prie Radviliškio) įvyko Lietuvos partizaninio judėjimo vadovybės suvažiavimas. Bendras antisovietinis pasipriešinimo sąjūdis pavadintas Lietuvos laisvės kovos sąjūdžiu. Vasario 16 d. pasirašytoje deklaracijoje numatytas parlamentinės respublikos atkūrimas. Partizanai stengėsi išsaugoti centralizuotą vadovybę, nes to reikalavo 1949 m. Ženevos konvencija. Tai jiems pavyko iki 1952 m. vasaros. Suėmus J. Žemaitį, baigėsi organizuotas partizaninis pasipriešinimas. Likę pavieniai partizanai per keletą metų žuvo. Iki 1956 m. pavyko išsilaikyti partizanų ginkluotųjų pajėgų vadui Adolfui Ramanauskui-Vanagai, tačiau 1957 m. lapkričio 29 d. jis buvo sušaudytas [163, 84–92].

LMA Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje kol kas saugomi tik keletas tiesiogiai su pokario partizaniniu karu susijusių dokumentų. Tai garsaus tarpukario žurnalisto V. Uždavinio brolio Adolfo Uždavinio-Dobilo (1921–1947) dviejų nuotraukų kopijos [1]. Jose – Adolfas, spėjama, partizano apranga. Juo jis buvo 1944–1946 metais, sušaudytas NKGB (MGB) vidaus kalėjime (dab. Gedimino pr.), palaikai identifikuoti, ilsisi Tuskulėnų kolumbariume. Kitas eksponuotas dokumentas – partizanų ryšininkės Zofijos Danutės Venskutės-Balčiūnienės-Žibutės (1926–1990) atsiminimai ir biografija [6], 1990 m. užrašyti jos sūnaus Kęstučio Balčiūno.

Iš į Sovietų Sąjungą pasitraukusių 29-ojo šaulių teritorinio korpuso likučių bei sovietinio aktyvo, ten gyvenusių lietuvių kilmės asmenų ir šiaip sovietinių piliečių 1941 m. gruodžio 18 d. Valstybinio gynybos komiteto nutarimu Gorkio srityje pradėta formuoti 16-oji lietuviškoji šaulių divizija. Per metus ji išaugo iki daugiau kaip 12 tūkst. karių. 1943 m. vasario 20 d. prie Oriolo netoli Aleksejevkos kaimo divizija pirmose kovose neteko 4 tūkst. žmonių. Pačios kruviniausios divizijos kautynės įvyko Lietuvos teritorijoje 1944 m. spalio mėn. prie Usėnų kaimo (Šilutės raj.). Ten žuvo ar buvo sužeista 40 proc. karių. Vėl papildyta divizija tęsė kovas Kurše, o 1945 m. sausio 28 d. dalyvavo Klaipėdos užėmimo [165, 143].

Bibliotekoje saugoma nemažai dokumentų, susijusių su 16-ąja lietuviškąja šaulių divizija. Rankraščių skyriuje vis dar komplektuojamas, nebaigtas tvarkyti, todėl skaitytojams neprieinamas divizijos vado F. Baltušio-Žemaičio (1897–1957) dokumentų fondas (F328). Kelios

nuotraukos buvo atrinktos į parodos ekspoziciją. 1941 m. kaip einantis brigados vado pareigas F. Baltušis-Žemaitis buvo paskirtas vadovauti dar tik formuojamai 16-ajai lietuviškai šaulių divizijai. 1942 m. jam suteiktas generolo majoro laipsnis. Kai 1943 m. divizija prie Aleksejevkos patyrė didelių nuostolių, vadas iš pareigų atleistas, dėstė generalinio štabo akademijoje [166, 30, 159]. To meto nuotraukoje jis apsirengęs generolo uniforma žiemą arba ankstyvą pavasarį 1942 arba 1943 metais [14]. Istoriko Konstantino Jablonskio fonde (F256) saugomas Maskvoje lietuvių kalba 1942 m. atspausdintas SSRS Gynybos liaudies komisaro Josifo Stalino įsakymas nr. 130, kuriame trumpai apibūdinama karo eiga, Raudonosios armijos kariai sveikinami 1942 m. gegužės 1 d. proga [125]. Parodoje eksponuota iš Bronės Girienės gauta fotografijos kopija. Joje – sovietiniai literatai 16-osios lietuviškos šaulių divizijos karininkai Valys Drazdauskas, Liudas Gira ir Jonas Marcinkevičius Balachnoje 1942 metais. Ten buvo formuojama divizija [106]. Sovietinės valdžios propagandą vokiečių okupuotoje Lietuvoje liudija trijų atsišaukimų į Lietuvos karininkus ir gyventojus nuorašai, esantys Eltos archyve. Pirmą atsišaukimą į Lietuvos karininkus, raginantį nestoti į vokiečių kariuomenę, pasirašė 23 lietuviai karininkai (gen. mjr. Vladas Karvelis, plk. Antanas Šurkus, plk. Adolfas Urbšas ir kt.), tarnavę 16-oje lietuviškoje šaulių divizijoje [68]. Antrajame [24] ir trečiame [31] atsišaukimuose, kuriuos pasirašė vadinamoji prosvietinė Lietuvos išlaisvinimo sąjunga, pasisakoma prieš Vietinę rinktinę, Raudonajai armijai prisiartinus prie Lietuvos sienų, gyventojai kviečiami nukreipti ginklus į okupantus vokiečius. Dar vienas su divizija susijęs dokumentas, tai – istorikės Onos Maksimaitienės surašyta jos vyro, buvusio Lietuvos kariuomenės ir 16-osios lietuviškosios šaulių divizijos majoro, A. Maksimaičio (1900–1943), tragiškai žuvusio kare, trumpa biografija [79].

Lietuvių tarnybos sovietinėje kariuomenėje ypatumus atskleidžia ir garsaus mokslininko ekologo Kazio Ėringio (1921–2006) fonde (F335) saugomi asmeniniai dokumentai. Jaunuolis 1944 m. mobilizuotas į sovietinę kariuomenę, sovietams kaunantis Vokietijoje tarnavo sanitaru, gelbėjo žmones. Išlikusi jo to meto nuotrauka [44]. 525-ojo šaulių pulko sanitarinės dalies vadovybės pažymoje tvirtinama, jog sanitaras K. Ėringis dirbo gerai [118]. Neįvardytos karinės dalies vadovybės pažymos nuoraše pabrėžiama, kad K. Ėringiui, kaip geriausia karinės dalies kariui ir didžios pergalės kovoje su Vokietija dalyviui, skirta dovana iš trofėjinių daiktų: dvi poros šlepečių, medžiaga kostiumui, dvi moteriškos skraistės, medžiaga dviem moteriškoms suknelėms, vienos kelnės ir kt. [117].

Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvos vyrų mobilizacija į sovietinę kariuomenę tarptautinės teisės požiūriu buvo neteisėta ir prievartinė. Sovietų Sąjunga pažeidė 1949 m. Ženevos konvencijos „Dėl civilių apsaugos karo metu“ 51 straipsnį, kuris skelbė, kad „okupuojanti valstybė negali versti Konvencijos saugomų asmenų tarnauti savo ginkluotosiose pajėgose ar pagalbinėse jos dalyse“. Lietuvos vyrai turėjo rinktis tarnybą kariuomenėje arba kalėjimą. Pokario metais dar nemažai jaunuolių vengė karinės tarnybos. 1950 m. per pavasarinį šaukimą pasislėpė 300 šaukiamųjų. Iš jų 36 tapo partizanais, iš kurių 11 žuvo. Atsižvelgdama į tai, Pabaltijo karinės apygardos karo taryba priėmė nutarimą „Dėl priemonių užkirsti kelią Lietuvos piliečių išsukinėjimui nuo šaukimo į Tarybinę armiją ir pabėgimams iš apygardos dalinių“. Pagrindine „priemone“ tapo šauktinių, pasitraukusių į ginkluotą pogrindį, šeimų trėmimas į tolimus Sibiro rajonus. Po Stalino mirties SSRS dideliuose kariniuose konfliktuose nedalyvavo, išskyrus 1979–1985 m. Afganistano karą, todėl Lietuvos vyrai rinkosi sovietinę kariuomenę kaip mažesnę blogybę [122, 530].

Pokario laikotarpio lietuvių tarnybos sovietinėje kariuomenėje dokumentų LMA Vrublevskių bibliotekoje nedaug, todėl parodoje eksponuoti dokumentai iš asmeninių archyvų. Tą patį galima pasakyti ir apie 1992 m. lapkričio 19 d. atkurtos Lietuvos Respublikos kariuomenės dabartinį laikotarpį. Bėlieka tikėtis, kad, laikui bėgant, ir tokie dokumentai pasieks bibliotekos fondus.

Išvados. Aprašant ir analizuojant Lietuvos nepriklausomybės kovų laikotarpį, didžiausias dėmesys atkreiptas į LMA Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomus P. Rusecko fondo (F193) nepublikuotus savanorių prisiminimus bei ikonografiją, Retų spaudinių skyriuje esančias savanorių nuotraukas bei P. Brazdžiūno fondo (F297) Lietuvos kariuomenės aviacijos istorijos fotografijų kolekciją. Tai bene gausiausia atkurtos Lietuvos kariuomenės dokumentinio paveldo grupė.

Taikos meto laikotarpį tarpukariu iš dalies atspindi Bibliotekoje saugomos, retai publikuojamos nuotraukos, kuriose – aukščiausios valstybės ir kariuomenės vadovybės dalyvavimas įvairiose išskilmėse. Iš pavienių dokumentų reikėtų paminėti įvairias R. Buroko (F171) tarnybos Lietuvos kariuomenėje pažymas.

Rankraščių skyriuje esančiame Eltos archyve (F222) galima rasti 1941–1944 m. laikotarpio dokumentų, susijusių su 1941 m. birželio sukilimu, Vietine rinktine, antinacinio ir antisovietinio pagrindžio spauda.

Sovietmečiu buvo svarbu parodyti, kad sovietų Lietuvos gyventojai dalyvavo Antrajame pasauliniame kare, todėl Bibliotekoje sukomplektuota nemažai 16-osios lietuviškosios šaulių divizijos dokumentų. Pokario laikotarpio lietuvių tarnybos sovietinėje kariuomenėje dokumentų nedaug. Tą patį galima pasakyti ir apie 1992 m. lapkričio 19 d. atkurtą Lietuvos Respublikos kariuomenę.

ARCHYVINIAI ŠALTINIAI

1. *Adolfas Uždavinyš-Dobilas*: [nuotraukos]. [1944–1946]. LMAVB RS, F183–1061, lap. 4, 5.
2. *2-ojo pėstininkų pulko vadas Jonas Laurinaitis bolševikų fronte*: [nuotrauka]. [1919 m. vasara]. LMAVB RS, F165-441, lap. 53.
3. *Apsaugos komisijos raštas Lietuvos Valstybės Tarybos sekretoriui dėl karininkų iškviatimo*. 1918-11-11. LMAVB RS, F255-995, lap. 83.
4. *Augustinas Voldemaras*: [nuotrauka]. [1920]. LMAVB RS, F172-34, lap. 3.
5. AŽUOLAS (Ožalas), Petras. *Gyvenimo knyga*. Kaunas, 1937–1938. LMAVB RS, F8-31, lap. 21–98.
6. BALČIŪNAS, Kęstutis. *Gyvenimo etapai*. Kėdarna, 1990. LMAVB RS, F29-1291, lap. 1–10.
7. BATŪRA, Kostas. „Savanorių žygių“ Redaktoriui kūrėjui savanoriui ponui Petruui Ruseckui, Kaunas, *Žemaičių g. 23*. Kaunas, 1937-03-10. LMAVB RS, F193-27, lap. 1, 2.
8. BRAZDŽIŪNAS, Povilas. *Aviacijos pradžia Lietuvoje. Karo aviacijos mokykloje 1919–1920 m. XX a. 8 deš.* LMAVB RS, F297-55, lap. 6, 12.
9. *Brigados gen. Feliksas Baltušis-Žemaitis medžioklėje*: [nuotrauka]. Kaunas, 1940. LMAVB RS, F328-49, lap. 1.
10. BUROKAS, Romualdas. *Aukštieji Karininkų Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Vytauto Kursai*. Marijampolė, 1924-10-21. LMAVB RS, F171-22, lap. 51–67.
11. *Daugpilio grupės kariuomenei. Įsakymas nr. 4*. 1920-03-14. LMAVB RS, F222-1889, lap. 9–10.
12. DEMERECKIS, Jonas. *Atsiminimai*. [1937]. LMAVB RS, F193-53, lap. 21–42.
13. *10-ojo pėstininkų pulko karininkai valgykloje*: [nuotrauka]. Seinai, 1920 m. liepa. LMAVB RSS, Fg.1-436/1.
14. *Feliksas Baltušis-Žemaitis*: [nuotrauka]. [1942–1943]. LMAVB RS, F328-33, lap. 1.
15. *Generalinio štabo kursų klausytojai lauko užsiėmimuose*: [nuotrauka]. [Po 1931]. LMAVB RS, F297-504, lap. 3.
16. GENYS, Petras. *1 pėst. L. Kun. Gedimino pulko Švietimo vadovui*. Tauragė, 1936-12-21. LMAVB RS, F193-62, lap. 4–7.

17. *Gen. Stasys Dirmantas*: [nuotrauka]. Kaunas, 1937. LMAVB RSS, Fg.1-206.
18. *Gen. Stasys Nastopka su Aukštųjų karininkų kursų lektorais ir klausytojais*: [nuotrauka]. Kaunas, 1921. LMAVB RSS, Fg.1-692.
19. *Grandinis A. Daunys*: [nuotrauka]. 1937-03-14. LMAVB RSS, Fg.1-393.
20. GRIGALAITIS, St. *Iš mano 1919–1920 met. atsiminimų*. Kelmė, 1929-03-29. LMAVB RS, F193-68, lap. 1v–2r.
21. *Husarų 1-ojo eskadrono vachmistras Petras Pečaitis*: [nuotrauka]. Kaunas, 1925-10-15. LMAVB RSS, Fg.1-400.
22. *Į laisvę*. 1944-03-27. LMAVB RS, F222-1792, lap. 41r.
23. *Intendantūros skyriaus buhalterija. Ataskaita nuo 1919 m. sausio 20 d. iki 1920 m. gegužės 1 d.* Kaunas, 1920-05-10. LMAVB RS, F187-299, lap. 15–22.
24. *Į Vilniaus miesto ir krašto lietuvius!* [1944 m. vasaris]. LMAVB RS, F222-1806, lap. 3.
25. *Jurgis Murinas*: [nuotrauka]. Kalvarija, 1935. LMAVB RSS, Fg.1-315.
26. *Jūrų pėstininkai Kariuomenės ir visuomenės suartėjimo šventės parade*: [nuotrauka]. Kaunas, 1927-05-15. LMAVB RS, F165-442, lap. 31.
27. *Juozas Balčiūnas-Švaistas*: [nuotrauka]. Kaunas, [1928]. LMAVB RSS, Fg.1-377.
28. *Juozas Šatraitis*: [nuotrauka]. [Kaunas, 1919]. LMAVB RSS, Fg.1-386.
29. KALNĖNAS, Jonas. *Didieji mūsų kariuomenės manevrai*. 1936. LMAVB RS, F162-148, lap. 1–6.
30. *Kalvarijos derybininkai*: [nuotrauka]. Kalvarija, 1920 m. rugsėjis. LMAVB RSS, Fg.1-602.
31. *Kam sudaroma Plechavičiaus rinktinė!* 1944 m. vasaris. LMAVB RS, F222-1806, lap. 3.
32. *Karinės tarnybos įstatymas, įsigalėjęs nuo 1935 m. vasario 1 d.* LMAVB RS, F171-79, lap. 1–11.
33. KARYS-KARECKAS, Jonas. *Geležinio vilko raitelius prisiminus*. 1938-01-20. LMAVB RS, F348-43, lap. 1–6.
34. KARYS-KARECKAS, Jonas. *Kur yra laisvė, ten turi būti ir kariuomenė*. XX a. 3 deš. LMAVB RS, F348-98, lap. 1, 2.
35. *Kariuomenės parade: antras iš kairės kun. K. Prapuolenis, A. Smetona, penktas – plk. ltn. A. Merkys*: [nuotrauka]. Klaipėda, 1938. LMAVB RSS, Fg.1-507.
36. *Kariuomenės parade P. Vileišio aikštėje (iš kairės): A. Voldemaras, A. Smetona, jo adjutantas; ant žirgo – gen. P. Kubiliūnas*: [nuotrauka]. Kaunas, 1929. LMAVB RSS, Fg.1-358.
37. *Karo aviacijos dalies vadovybė, lakūnai ir jaunieji karo lakūnai, išėję iš karo aviacijos mokyklos*: [nuotrauka]. Kaunas, 1920 m. vasara. LMAVB RS, F297-504, lap. 18.
38. *Karo ligoninės viršininkas Kazys Oželis su gydytojais ir personalu*: [nuotrauka]. Kaunas, 1920. LMAVB RSS, Fg.1-443.
39. *Karo mokyklos personalas su viršininku gen. J. Galvydžiu-Bykausku*: [nuotrauka]. [Kaunas, 1919]. LMAVB RS, F297-502, lap. 16.
40. *Karo mokslo valdybos liudijimas dėl plk. ltn. R. Buroko išleidimo į atsargą*. Kaunas, 1928-03-02. LMAVB RS, F171-21, lap. 108.
41. *Kauno komendantūros komendantas kap. J. Mikuckis, karininkai ir kuopa prie Aleksoto tilto, išlydint vokiečius*: [nuotrauka]. Kaunas, 1919-07-11. LMAVB RSS, Fg.1-407/1, 2.
42. *Kauno komendantūros šventė 1920 m. sausio 4 dieną*: [nuotrauka]. LMAVB RS, F165-442, lap. 25.
43. *Kautynės dėl Radviliškio*: [schema]. XX a. 2–4 deš. LMAVB RS, F12-4832, lap. 73.
44. *Kazys Ėringis*: [nuotrauka]. [Tolimieji] Rytai, 1945. LMAVB RS, F335-2017, lap. 2.
45. *Kazlų Rūdos miestelio partizanų veiksmų aprašymas*. [1941 m. birželis]. LMAVB RS, F222-1751, lap. 12–17.
46. KETURVAITIS, Augustas. *Mano prisiminimai iš kovų dėl Lietuvos laisvės 1918–1919 m.* Plungė, 1937-03-09. LMAVB RS, F193-97, lap. 12.
47. *4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko kpt. A. Maksimaičio laiškas žmonai Onai ir vaikams*. Panevėžys, 1936-08-15. LMAVB RS, F277-746, lap. 1v.
48. *4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko Mokomoji kuopa žygiuoja į Vilnių*: [nuotrauka]. 1920. LMAVB RS, F297-502, lap. 21.
49. *4-ojo pėstininkų pulko eilinis Stepas Vinkus (1902–1919), žuvęs prie Radviliškio kovoje su bermontininkais*: [nuotrauka]. [1919]. LMAVB RSS, Fg.1-309/1.

50. *Klaipėdos krašto 1-ojo savanorių pulko karininkai po sukilimo*: [fotografija]. Klaipėda, 1923. LMAVB RSS, Fg.1-535.
51. *Kpt. Vladas Kurkauskas*: [nuotrauka]. [1920]. LMAVB RS, F165-437, lap. 30.
52. KRAKAUSKIS, Adolfas. *Mūsų vargai tolimoje Lenkijoje. Į pozicijas su į nosinę supiltais šoviniais*. Rokiškis, 1937-04-10. LMAVB RS, F193-103, lap. 5.
53. *Krašto apsaugos ministerijos Ypatingojo skyriaus santykių su SSRS kariuomene atstovo Gaižiūnuose plk. ltn. Alfonso Baniulio pranešimas IV skyriaus viršininkui*. Kaunas, 1940-08-02. LMAVB RS, F214-8, lap. 15a.
54. *Krašto apsaugos ministerijos Karo technikos valdyba*: [nuotrauka]. [1920]. LMAVB RS, F297-502, lap. 7.
55. *Krašto apsaugos ministerijos Tiekimų valdybos raštas Vyriausiojo štabo Administracijos valdybos viršininkui dėl atlyginimų*. Kaunas, 1930-03-31. LMAVB RS, F12-3372, lap. 1.
56. *Krašto apsaugos ministerio įsakymas nr. 37*. Kaunas, 1920-05-07. LMAVB RS, F171-209, lap. 1.
57. *Krašto apsaugos ministras Jonas Šimkus (civiliais rūbais) su generalinio štabo karininkais*: [nuotrauka]. [1921-1922]. LMAVB RS, F297-502, lap. 22.
58. *Krašto apsaugos ministro plk. ltn. Balio Sližio raštas A. Voldemarui dėl Karo muziejaus rūmų statybos*. Kaunas, 1922-05-04. LMAVB RS, F172-16, lap. 1.
59. *Krašto apsaugos ministro plk. ltn. Konstantino Žuko atvykimas į Vilnių*: [nuotrauka]. 1920 m. rugsėjis. LMAVB RS, F297-502, lap. 23.
60. KRAUCEVIČIUS, Juozas. *Aviacijos kurso konspektas*. A[ukštųjų] ka[rininkų] k[ursų] leidinys. VI laida. Kaunas, [1924-1926]. LMAVB RS, F171-82, lap. 1-11.
61. LABŪNAITIS, Vytautas K. *Turėdamas tik vieną šovinį nuginklavo priešo raituosius žvalgus*. Jonava, 1938-04-01. LMAVB RS, F193-111, lap. 3-5.
62. *Laisvės kovotojas*. 1944-02-16. LMAVB RS, F222-1794, lap. 8.
63. LEONAS, Petras. *Mano pergyvenimai*. [Kaunas, 1933-1938]. LMAVB RS, F117-1204/5, lap. 466-468, 470.
64. *Lėktuvus rengiamas į frontą. Pakraunamos bombos. Instr.(uktorius) Wainschenk (kairėje)*: [nuotrauka]. Kaunas, Aleksotas, Linksmakalnio angaras, 1920. LMAVB RS, F297-503, lap. 29.
65. *[Lietuvių fronto biuletėnis]*. 1943-12-10, nr. 13. LMAVB RS, F222-1786, lap. 76r.
66. *[Lietuvių fronto biuletėnis]*. 1944-05-27, nr. 20. LMAVB RS, F222-1807, lap. 53-55.
67. *Lietuvos kariai atvyksta sveikinti M. Jankaus 80-mečio proga*: [nuotrauka]. Bitėnai, 1938 m. liepa. LMAVB RSS, Fg.1-630/2.
68. *Lietuvos karininkai!* 1944 m. vasaris. LMAVB RS, F222-1806, lap. 1, 2.
69. *Lietuvos kariuomenės auto-batalionas; garažas*: [nuotrauka]. Kaunas, [1920]. LMAVB RS, F297-502, lap. 6.
70. *Lietuvos kariuomenės auto-bataliono motociklininkų grupė*: [nuotrauka]. Kaunas, 1920. LMAVB RS, F297-502, lap. 8.
71. *Lietuvos kariuomenės generalinio štabo rūmai Kaune, Gedimino gatvėje*: [nuotrauka]. [1920]. LMAVB RS, F297-502, lap. 32.
72. *Lietuvos kariuomenės savanorio Juozo Arlausko atsiminimai apie 1919 m. ir kovas Kauno, Vievio, Avilių apylinkėse*. Klaipėda; Bajorai, 1937-03-01. LMAVB RS, F193-12, lap. 1, 2.
73. *Lietuvos kariuomenės savanorio Miko Gritėno gyvenimo aprašymas ir 1919 m. atsiminimai*. Levaniškiai, 1937-03-04. LMAVB RS, F193-74, lap. 2.
74. *Lietuvos kariuomenės šarvuočių kolona važiuoja Petrašiūnų link*: [nuotrauka]. Kaunas, 1920. LMAVB RS, F297-502, lap. 5.
75. *Lietuvos kariuomenės teismo personalas, atvykęs į Vilnių*: [nuotrauka]. [1920]. LMAVB RS, F297-502, lap. 33.
76. *Lietuvos laisvės armijos programa*. [1941-1946]. LMAVB RS, F222-1808, lap. 1.
77. *Lipnickas Steponas*: [autobiografija]. Kaunas, 1931-11-22. LMAVB RS, F12-2922, lap. 1, 2.
78. MAKARSKAS, Izidorius. *Kūrėjai savanoriai!* Dusetos, 1937-03-02. LMAVB RS, F193-119, lap. 1-3.
79. MAKSIMAITIENĖ, Ona. *Maksimaitis-Maksimavičius Antanas, s. Jono (1900-1943)*. [Vilnius], 1960-11-25. LMAVB RS, F120-1, lap. 1.
80. MAKSIMAITIS, Antanas. *Pirmasis artilerijos pulkas*. Panevėžys, 1937-12-29. LMAVB RS, F120-4, lap. 6, 9, 10.

81. *Mažosios Lietuvos vyriausybės įgaliotinis V. Čarneckis, stovintis prie gubernatoriaus rūmų*: [nuotrauka]. Klaipėda, 1923. LMAVB RSS, Fg.1-685.
82. *Memorandumas Vyriausiajam Lietuvos išlaisvinimo komitetui*. Kaunas; Vilnius, 1944-04-25. LMAVB RS, F222-1804, lap. 1-5.
83. MYKOLAITIS, Vytautas. *Fragmentai iš mano pašnekesių su Vincu Krėve*. 1957. LMAVB RS, F29-1375, lap. 8, 9.
84. *Ministras pirmininkas A. Voldemaras kalba, atidengiant paminklą žuvusiems kovoje už Lietuvos nepriklausomybę*: [nuotrauka]. Baisogala, 1928-10-14. LMAVB RS, F172-39, lap. 1.
85. *Mjr. Petras Šeštakauskas*: [nuotrauka]. Kaunas, 1938. LMAVB RSS, Fg.1-378.
86. „Mūsų žinyno“ redakcijos sekretoriaus mjr. A. Ružancovo pranešimas plk. ltn. R. Burokui. Kaunas, 1927-03-30. LMAVB RS, F171-21, lap. 121.
87. PALUBINSKAS, Antanas. *1919–1920 met. Prisiminimai*. Šiauliai, 1937-03-04. LMAVB RS, F193-155, lap. 25–28.
88. *5-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko laikraštėlis „Keistutietis“*. 1925-05-10. LMAVB RS, F29-972, lap. 53–65.
89. *5-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulko vadas kpt. K. Škirpa su pulko karininkais*: [nuotrauka]. Lentvaris, 1920 m. rugpjūtis. LMAVB RSS, Fg.1-429/1.
90. *Pirmasis Ministrų kabinetas*: [nuotrauka]. [Vilnius, 1918 m. lapkritis–gruodis]. LMAVB RS, F117-1204/5, lap. 414.
91. *1-asis raitelių pulkas*: [nuotrauka]. [Kaunas], 1919. LMAVB RS, F165-441, lap. 55.
92. *Pirmojo generalinio tarėjo gen. P. Kubiliūno kvietimas išgerti kavos, adresuotas prof. M. Biržiškai*. Kaunas, 1943-09-07. LMAVB RS, F165-156, lap. 12b.
93. *1-ojo husarų Didžiojo Lietuvos etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko paradas, kurį stebi prezidentas A. Stulginskis ir ministras pirmininkas L. Bistras*: [fotomontažas]. Kaunas, [1925–1926]. LMAVB RSS, Fg.1-342.
94. *Plk. ltn. Ignas Šešplaukis*: [nuotrauka]. [B. d.]. LMAVB RS, F183-1033, lap. 1.
95. *Plk. ltn. R. Buroko, tarnavusio Karo mokslo valdyboje, atestacijos lapas*. Kaunas, 1927-12-21. LMAVB RS, F171-21, lap. 111–112.
96. *Ponui V[ietinė] R[inktinė] Štabo II skyriaus viršininkui. 310 B[atalio]n[o...]. Pranešimas*. Kaunas, 1944-05-10. LMAVB RS, F222-1805, lap. 1–4.
97. *Prezidentas A. Smetona stebi kariuomenės manevrus*: [nuotrauka]. [1932]. LMAVB RSS, Fg.1-505.
98. *Prezidentas A. Smetona su karinės vadovybės atstovais*: [nuotrauka]. [Kaunas, 1919 m. rudenį]. LMAVB RS, F297-502, lap. 18.
99. *Raudonoji armija nenustatytame Lietuvos mieste ar miestelyje*: [nuotraukos]. [1941 m. gegužė–birželis]. LMAVB RS, F222-1750, lap. 1, 2.
100. *Ryšininkas Branys Raupelis*: [nuotrauka]. Kaunas, 1932-03-07. LMAVB RSS, Fg.1-381.
101. SABALYS, Kazys. *Trumpa mūsų kariuomenės 15 metų gyvavimo apžvalga*. [1933]. LMAVB RS, F12-4830, lap. 1–13.
102. *Sedos partizanai su Sedos komendantu bei tikruoju partizanų vadu karininku P. Plechavičiumi*: [nuotrauka]. [1919]. LMAVB RSS, Fg.1-460/1.
103. *Spiečius*: mėnesinis Vyriausiojo štabo raštininkų kuopos laikraštėlis. 1925-03-01, nr. 5. LMAVB RS, F29-890, lap. 15.
104. *Steponas Lipnickas-Lipnius*: [nuotrauka]. Kaunas, 1930-06-30. LMAVB RS, F12-2922, lap. 4.
105. STUKAS, Juozas. *Žygiai ir pasiryžimai*. Kaunas, 1933-05-06. LMAVB RS, F193-193, lap. 13.
106. *16-osios lietuviškos šaulių divizijos karininkai Valys Drazdauskas, Liudas Gira, Jonas Marcinkevičius*: [nuotrauka]. Balachna (Rusija), 1942. LMAVB RS, F344-669, lap. 1.
107. *6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko 2-oji kuopa bermontininkų fronte*: [nuotrauka]. Šeduva, 1919. LMAVB RSS, Fg.1-261/1.
108. *3-asis pėstininkų pulkas, pasirengęs atremti lenkų puolimą prie Vievio*: [nuotrauka]. [1920]. LMAVB RS, F297-502, lap. 13d.
109. *3-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulko kuopos vado Vitolio Chščanavičiaus asmens liudijimas*. 1923-09-04. LMAVB RS, F12-3363, lap. 1–2.

110. 3-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulko kuopos vado Vitolio Chščanavičiaus piešinių sąsiuvinis „Poilsio valandos“. Anykščiai, 1923. LMAVB RS, F12-3364, lap. 1–17.
111. 3-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulko 6-osios kuopos kulkosvaidininkai su kuopos vadu ilsisi pakeliui į Vilnių: [nuotrauka]. 1920. LMAVB RS, F297-502, lap. 13a.
112. Vilniaus miesto komiteto Vilniaus savisaugos (atstatymo) tarnybos išlaidų apyskaita nr. 68. Vilnius, 1941-08-18. LMAVB RS, F255-587, lap. 67–77.
113. Vincas Staneikis, 1919 m. gegužės 12 d. žuvęs bolševikų fronte prie Suwieky: [nuotrauka]. [1919]. LMAVB RSS, Fg.1-319.
114. Vyriausiojo štabo Spaudos ir švietimo skyriaus liudijimas, kad Vytautas Bičiūnas yra laikraščio „Rytas“ korespondentas. Kaunas, 1930-09-25. LMAVB RS, F189-26, lap. 1.
115. Vytautas Steponaitis: [nuotrauka]. Kaunas, 1940. LMAVB RSS, Fg.1-379.
116. Žinios apie kariuomenei išduotus daiktus nuo jos gyvavimo pradžios iki 1920 m. gegužės 1 d. [1920]. LMAVB RS, F187-299, lap. 11–12.
117. H. K. O. *Во́йсковая часть. Полевая почта 07726. Справка*. Panevėžys, 1945-12-03. LMAVB RS, F335-1878, lap. 6.
118. *Справка*. 1945-07-18. LMAVB RS, F335-1878, lap. 1.

PUBLIKUOTI ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

119. *II ministrų kabinetas: J[onas] Šimoliūnas, J[onas] Vileišis, J[onas] Yčas, M[ykolas] Vėlykis, J[onas] Šimkus, M[ykolas] Sleževičius, J[uozas] Tūbelis, P[etras] Leonas, K[ostas] Daugirdas*: [atvirukas]. Kaunas: O. Vitkauskytės knygynas, [1919]. LMAVB RS, F37-11901, lap. 1.
120. ANUŠAUSKAS, Arvydas, et al. *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005. 710 p. ISBN 9986-757-65-7.
121. BIRŽIŠKA, Mykolas. *Vilniaus Golgota: okupuotosios Lietuvos lietuvių darbo ir kančių 1919–1928 dienoraštis*. B. Šemio iš laikraščių surinktas. Kaunas: Vilniui vaduoti sąjunga, 1930. 658 p.
122. BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ, Danutė, et al. *Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Vilnius: Baltos lankos, 2013. D. 1. 634 p. (Lietuvos istorija, t. 10). ISBN 978-9955-23-745-7.
123. BLOZNELIS, Mindaugas. *Lietuvių frontas*. Kaunas: Į laisvę, 2008. T. 1, Lietuvių frontas vokiečių okupacijos metais. 420 p. ISBN 978-9986-541-24-0.
124. *ELTA, 1920–2005*. Sudarytoja Giedrė Strikulienė. Vilnius: [ELTA], 2005. 75 p.
125. *Gynybos liaudies komisarų įsakymas nr. 130*. Maskva, 1942-05-01. LMAVB RS, F256-1661, lap. 1.
126. *Į Lietuvos piliečius!* [S. l.: s. n., 1918-12-29]. LMAVB RS, F255-1676, lap. 1.
127. *Įsakymas 29-ajam šaulių teritoriniam korpusui nr. 1*. Kaunas, 1940-08-30. LMAVB RS, F222-1739, lap. 1.
128. *Įsakymas kariuomenei nr. 8*. Kaunas, 1940-01-25. LMAVB RS, F163-948, lap. 16–17.
129. *Įsakymas liaudies kariuomenei nr. 136*. Kaunas, 1940-08-27. LMAVB RS, F222-1738, lap. 100.
130. *Iškilmingos laidotuvs a. t. a. Pr. Eimučio žuvusio nuo vokiečio kareivio kulkos 18/III. 1919, einant sargybinio pareigas prie viešb. „Metropol“, kur buvo sustojusi Amerikos delegacija*: [atvirukas]. [Kaunas, 1919]. LMAVB RSS, Atv-104/2274.
131. JANKAUSKAS, Vidmantas. *Kario kelias: generolas Kazimieras Ladiga nepriklausomybės kovose*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla ir spaustuvė, 2004. 541 p. ISBN 995-5624-03-5.
132. JANKAUSKAS, Vidmantas. *Nepriklausomos Lietuvos generolai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998. D. 1. 276 p. ISBN 998-6571-32-4.
133. *Kariuomenės vado įsakymas nr. 18*. Kaunas, 1940-05-10. LMAVB RS, F25-274, lap. 15.
134. *Kariuomenės vado įsakymas nr. 19*. Kaunas, 1939-05-16. LMAVB RS, F25-274, lap. 73.
135. *Kariuomenės vado įsakymas nr. 19. Kaunas*, 1940-04-23. LMAVB RS, F214-10, lap. 23.
136. *Kariuomenės vado įsakymas nr. 21*. Kaunas, 1940-04-29. LMAVB RS, F214-10, lap. 21r.
137. *Kariuomenės vado įsakymas nr. 23*. Kaunas, 1939-06-10. LMAVB RS, F25-274, lap. 68.
138. *Kariuomenės vado įsakymas nr. 26*. Kaunas, 1940-06-15. LMAVB RS, F214-10, lap. 14.
139. *Karo grobis, paimtas mūšyje su bermontininkais*: [atvirukas]. Kaunas: O. Vitkauskytės knygynas, XX a. 2 deš. LMAVB RS, F165-441, lap. 4.

140. KAVALIAUSKAS, Vilius. *Lietuvos karžygiai: Vyties Kryžiaus kavalieriai (1918–1940)*. Vilnius: Daigai, 2011. T. 3, K–L. 755 p. ISBN 9986-767-10-5.
141. KAVALIAUSKAS, Vilius. *Lietuvos karžygiai: Vyties Kryžiaus kavalieriai (1918–1940)*. Vilnius: Daigai, 2012. T. 4, M–Po. 757 p. ISBN 978-9986-767-49-7.
142. KAVALIAUSKAS, Vilius. *Lietuvos karžygiai: Vyties Kryžiaus kavalieriai (1918–1940)*. Vilnius: Daigai, 2012. T. 5, Pr–Šim. 765 p. ISBN 9986-767-50-3.
143. KAVALIAUSKAS, Vilius. *Lietuvos karžygiai: Vyties Kryžiaus kavalieriai (1918–1940)*. Vilnius: Daigai, 2014. T. 6, Šim–Ž. 759 p. ISBN 9986-767-10-5.
144. LESČIUS, Vytautas. *Lietuvos kariuomenė, 1918–1920*. Vilnius: Leidybos centras, 1998. 619 p. ISBN 9986-033-93-4.
145. *Liaudies kariuomenės vado įsakymas nr. 28*. Kaunas, 1940-07-13. LMAVB RS, F214-10, lap. 12.
146. *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Sudarė Arvydas Anušauskas, Česlovas Laurinavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007. 637 p. ISBN 978-9986-780-93-9.
147. *Lietuvos kariuomenės įžengimas į Vilnių. Kavalerija prie iškilmingų varty. 1939.X.28*: [atvirukas]. Kaunas: Spindulys, [1939–1940]. LMAVB RSS, Atv-103/1505.
148. *Lietuvos kariuomenės karininkai, 1918–1953*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2001. T. 1. 351 p. ISBN 9955-415-10-X.
149. *Lietuvos kariuomenės karininkai, 1918–1953*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2002. T. 2. 407 p. ISBN 9955-415-26-6.
150. *Lietuvos kariuomenės karininkai, 1918–1953*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2003. T. 3. 399 p. ISBN 9955-415-30-4.
151. *Lietuvos kariuomenės karininkai, 1918–1953*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2004. T. 4. 415 p. ISBN 9955-415-38-X.
152. *Lietuvos kariuomenės karininkai, 1918–1953*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2006. T. 6. 383 p. ISBN 978-9955-415-67-1.
153. *Lietuvos kariuomenės karininkai, 1918–1953*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2007. T. 7. 422 p. ISBN 978-9955-415-75-6.
154. *Lietuvos kariuomenės karininkai, 1918–1953*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2013. T. 9. 511 p. ISBN 978-6099-554-40-2.
155. *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai*. Atsakingasis redaktorius ir sudarytojas Gintautas Surgailis. Vilnius: Krašto apsaugos ministerija, 2008, t. 2, p. 359–384. ISBN 978-9986-738-96-1.
156. *Lietuvos piliiečiai! Obywatele Litwy!* [Kaunas: Š. Neumano spaustuvė, 1919-02-07]. LMAVB RSS, L-A/1929.
157. *Mūsų artilerija*: [atvirukas]. Kaunas: O. Vitkauskytės knygynas. LMAVB RS, F165-441, lap. 32.
158. *Pirmasai Lietuvos Kūrėjau! Lietuvos Karžygiai!* [Kaunas: s. n., 1926 m. gruodis]. LMAVB RS, F189-1276, lap. 1; LMAVB RSS, L-A/1894, lap. 66.
159. *Raitelių pulko šventė Kaune*: [atvirukas]. Kaunas: O. Vitkauskytės knygynas, 1919. LMAVB RS, F165-442, lap. 23.
160. *Raudonarmiečiai!* [Kaunas: s. n., 1919–1920]. LMAVB RS, F256-1625, lap. 1.
161. *Savanorių žygiai*: nepriklausomybės karų atsiminimai. Surinko ir redagavo Petras Ruseckas. Kaunas: Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga, 1937. T. 1. 352 p.
162. *Savanorių žygiai*: nepriklausomybės karų atsiminimai. Surinko ir redagavo Petras Ruseckas. Kaunas: Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga, 1937. T. 2, Pėstininkai, raiteliai, partizanai bei šauliai, sanitarija, nelaisvėje. 352 p.
163. SURGAILIS, Gintautas. *Lietuvos kariuomenė, 1918–1998*. Vilnius: LR krašto apsaugos ministerija, 1999. 148 p. ISBN 9986-738-10-5.
164. *XIII ministerių kabinetas, 15/VI. 1926 – 17/XII. 1926*: [atvirukas]. Kaunas: Ex karių bendrovė „Fotografija“, [1927]. LMAVB RS, F94-34/51, lap. 1.
165. VAIČENONIS, Jonas. *Lietuvos karių uniformos ir lengvieji ginklai XX amžiuje*. Vilnius: Baltos lankos, 2004. 262 p. ISBN 9955-584-66-1.
166. VOVERIS, Vytautas. *Šventasis karas*. 16-oji lietuvių divizija arba lietuviai 16-oje divizijoje. Vilnius: Spauda, 2018. 480 p. ISBN 978-609-475-134-9.

RASA SPERSKIENĖ

Reflections of the reconstructed history of the Armed Forces of Lithuania in documents from the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences

Summary

The most copious group of the documentary heritage of the Restored Lithuanian Army in the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences comprises documents from the time of struggles for independence, mainly unpublished memoirs by volunteers and photographs. The interwar peace time period is represented by seldom-published photographs that depict participation of highest officials of the state and the armed forces in various celebratory events. Worthy of interest are R. Burokas' certificates of military service in the Lithuanian Armed Forces, documents from the ELTA Archive (F222) of the library's Manuscript Department dated to 1941–1944 and related to the uprising of June 1941, the Territorial Defense Force, anti-Nazi and anti-Soviet underground. The Library has in its holdings a considerable number of documents from the 16th Lithuanian Rifle Division. Documents related to the service of Lithuanians in the Soviet Army in the postwar period and to the Armed Forces of the Lithuanian Republic restored on November 19, 1992 are not numerous.

Keywords: struggles for independence; peace time period; military branches and equipment; occupation time period.

Įteikta 2020 m. sausį